

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA EKONOMICKÁ

Bakalářská práce

Analýza vybraných demografických ukazatelů

Analysis of selected demographic indicators

Daniela Stanková

Plzeň 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma

„Analýza vybraných demografických ukazatelů“

vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího bakalářské práce za použití pramenů uvedených v příložené bibliografii.

V Plzni, dne

.....

podpis autora

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala paní Ing. Kateřině Pitrové za příjemné vedení, cenné rady, pochvaly i připomínky, které mi pomohly při zpracování této bakalářské práce.

Obsah

Úvod.....	7
1. Metody zjišťování údajů v rámci demografické statistiky.....	9
1.1. Demografie a její vznik.....	9
1.2. Zjišťování demografických údajů.....	8
1.2.1. Údaje o stavu obyvatelstva.....	9
1.2.1.1. Sčítání lidu.....	10
1.2.1.2. Metody sčítání.....	10
1.2.2. Údaje o pohybu obyvatelstva.....	11
2. Vývoj počtu obyvatel na našem území od středověku do současnosti.....	15
2.1. Obyvatelstvo středověku a dob předešlých.....	15
2.2. Vývoj obyvatelstva od 16. století.....	16
2.3. Obyvatelstvo 20. století.....	20
3. Analýza vybraných demografických ukazatelů.....	26
3.1. Porodnost.....	26
3.1.1. Ukazatele porodnosti.....	27
3.2. Úmrtnost.....	31
3.2.1. Jednoduché ukazatele úmrtnosti.....	33
3.2.2. Srovnávací ukazatele úmrtnosti.....	36
3.2.3. Příčiny úmrtí a nemocnost.....	37
3.3. Sňatečnost.....	38
3.3.1. Ukazatele sňatečnosti.....	39
3.4. Rozvodovost.....	42
3.4.1. Ukazatele rozvodovosti.....	43
3.4.2. Příčiny rozvodů.....	45
4. Predikce vývoje počtu obyvatel do následujících 50 let.....	47
4.1. Odhad vývoje počtu obyvatel.....	47
4.2. Prognóza vývoje přirozeného přírůstku a složení obyvatelstva dle věku.....	49
Závěr.....	53
Seznam tabulek.....	55
Seznam obrázků.....	56
Seznam použité literatury.....	58
Abstrakt.....	61

Úvod

Již starověký filosof Herakleitos z Efezu řekl, že vše plyne, že vše je v pohybu. Já s ním musím souhlasit, neboť dle mého názoru je svět opravdu v neustálém pohybu, neustále se mění. Některé změny se odehrávají rychle, některé pozvolna, některé jsou razantní a některé jsou jemné a nepatrné. Ve své bakalářské práci se budu zabývat změnami, které se týkají obyvatelstva, konkrétně obyvatelstva žijícího na našem území, a budu také zkoumat příčiny těchto změn. Tyto příčiny mohou být přírodního rázu (např. klimatické změny) nebo se mohou pohybovat na úrovni politické, ekonomické či sociální, pod čímž si můžeme představit válku, hladomor, ekonomický růst apod. Dalo by se říci, že čím více se posouváme po časové ose směrem k současnosti, tím častější a intenzivnější změny lidstvo zaznamenává. Ráda bych se proto o této problematice rozepsala v teoretické části své práce, kde budu zkoumat, k jakým konkrétním změnám docházelo na našem území od dob středověku.

V teoretické části své práce se budu dále zabývat tím, jakými metodami je možné získávat údaje v rámci demografické statistiky, tedy údaje o stavu a pohybu (měně) obyvatelstva.

Praktická část již bude zahrnovat analýzu konkrétních demografických ukazatelů České republiky – porodnosti, úmrtnosti, sňatečnosti a rozvodovosti. Tyto čtyři ukazatele jsem si vybrala proto, že jsou relativně snadno uchopitelné a pochopitelné pro širší veřejnost, takže jejich analýza může poskytnout hodnotné informace pro relativně velký počet lidí.

V posledních dvaceti letech obyvatelstvo České republiky zaznamenává výrazné změny. Pozorujeme stárnutí populace, zvyšující se počet imigrantů, stále menší podíl osob žijících v rodinách, stále více rozvodů. Tyto jevy samozřejmě nepostihují pouze Českou republiku, ale jsou společným jmenovatelem pro většinu ekonomicky vyspělých států dnešního globalizovaného světa. Především stárnutí populace tzv. bohatého severu v kontrastu s překotným růstem počtu obyvatel ve zbytku světa vnímám jako problém a důsledek jakési disharmonie či nerovnováhy, v jaké se svět nachází. Stejně tak zvýšená rozvodovost podle mého názoru svědčí o tom, že ve společnosti i v jednotlivcích se něco mění a obávám se, že tyto změny nebudou mít příliš pozitivní vliv na příští generace.

A to bude námětem poslední části mé bakalářské práce. Pokusím se nastínit, jakým směrem by se mohla populace České republiky vyvíjet v následujících 50 letech. Ráda bych došla k pozitivním výsledkům, ale obávám se, že budou spíše znepokojující.

1. Metody zjišťování údajů v rámci demografické statistiky

1.1 Demografie a její vznik

Demografie je vědní obor zabývající se reprodukcí lidských populací a také podmíněnostmi tohoto procesu. Slovo demografie je řeckého původu, vzniklo spojením slov *demos* (lid) a *grafein* (popisovat). (Kalibová, 2001)

Kořeny demografie nacházíme již ve starověkých civilizacích, neboť již tam se pořádaly soupisy obyvatelstva. Početní stav populace byl chápán jako zdroj vojenské, hospodářské a politické moci státu. Demografie jako taková ale vznikla mnohem později, a to v 17. století. Za jejího zakladatele je považován anglický statistik John Graunt, který se mj. zabýval úmrtností v Londýně a při svém studiu objevil jisté zákonitosti, které byly platné pro celé soubory. Odhalil např. stabilní poměr mezi počtem narozených chlapců a děvčat, který stanovil na 14:13 ve prospěch chlapců. (Mužáková, 2010)

John Graunt podnítil zájem o otázky populačního vývoje a během 17. a 18. století vznikla celá řada teorií, často si vzájemně odporujících, které reagovaly na tehdejší ekonomické, sociální a politické problémy. Např. Adam Smith (1723-1790) řekl: „Potřeba lidské pracovní síly, stejně tak jako poptávka po kterémkoliv jiném druhu zboží, nutně řídí i množení lidí; povzbuzuje je, když kráčí příliš pomalu, a zpomaluje, když je příliš rychlé. Je to tato potřeba, která řídí a determinuje stav populace.“ Významnou osobností věnující se populačním problémům byl Thomas Robert Malthus (1766-1834), který předpokládal, že prostředky k obživě rostou lineárně, zatímco populace roste geometrickou řadou. Populační růst tedy neustále směřuje k převýšení hranice dané prostředky obživy. Z toho vyplývá přelidnění a bída, které vedou k sociálním nepokojům a válkám, které počet obyvatel opět redukují. (Koschin, 2005) Malthus nebyl demografem a jeho znalosti v oblasti demografické reprodukce zpočátku nebyly veliké, nicméně jeho význam spočívá v tom, že podnítil zájem mnoha dalších lidí o studium tohoto oboru. (Kalibová, 2001)

V té době se demografie potýkala s nedostatkem empirických údajů, kterými by mohly být nově vytvořené teorie potvrzeny či vyvráceny. V 19. století proto byly snahy o zpřesnění demografických údajů. V této souvislosti je třeba zmínit Adolfa Lamberta Queteleta (1796-1874), který zpřesnil statistické zjišťování demografických dat a

vypracoval zásady moderního sčítání lidu. V Bruselu založil *Mezinárodní statistický ústav*, který se intenzivně zabíral problematikou metodiky sčítání lidu. V současné době má tento institut sídlo v Haagu a dodnes na svých zasedáních vyhrazuje jednu sekci demografickým problémům. První ryze demografický kongres se konal až v roce 1927 v Ženevě, kde byl ustaven *Mezinárodní svaz pro vědecké studium populace* se sídlem v Liège.

Ve 20. století se demografie konečně vyvíjela i institucionálně jako samostatná věda. Vznikly další instituce zabývající se výhradně demografickou tematikou, např. *Evropské sdružení pro populační studia* v Haagu, *Národní ústav pro demografická studia* v Paříži či *Populační rada* v USA. (Koschin, 2005)

1.2 Zjišťování demografických údajů

Demografie je velmi úzce spojena se statistikou. Statistické údaje jsou pro demografii klíčové; jsou empirickým materiálem, bez něhož by demografie nemohla existovat.

Rozlišujeme dva druhy demografických údajů: údaje informující o *stavu* obyvatelstva a údaje informující o *pohybu* (měně) obyvatelstva. Stavem chápeme počet členů populace, tedy její velikost a také její strukturu. Pohybem rozumíme jisté události, které v populaci nastanou během určitého časového úseku. (Koschin, 2005)

1.2.1 Údaje o stavu obyvatelstva

Zjišťovat údaje o stavu obyvatelstva lze pomocí *soupisů obyvatelstva* nebo pomocí *sčítání lidu* (populační census). Tyto dvě metody si jsou podobné. Obě zjišťují, kolik na daném území žije osob a jaké jsou jejich znaky. Rozdíl je však v kvalitě. Soutisy obyvatelstva jsou jednodušší a zjišťují jen několik základních údajů, např. věk, pohlaví a povolání. Soutis obyvatelstva se uskutečnil např. v roce 1947, kdy bylo potřeba rychle zjistit, kolik obyvatelstva přežilo válku. Sčítání lidu je naproti tomu rozsáhlá akce, při které se zjišťuje mnohem více údajů a šetření je prováděno přesněji. Vypracovávají se proto jednoznačné definice základních pojmů, školí se velké množství úředníků a pomocníků, vytváří se dotazníky atd. Kvůli své náročnosti se sčítání lidu provádí relativně zřídka, zpravidla jednou za deset let. V České republice je spojováno

se soupisy domů a bytů, a proto se používá zkratka SLDB – sčítání lidu, domů a bytů. (Koschin, 2005)

1.2.1.1 Sčítání lidu

„Sčítání lidu je souborná statistická akce sběru, uspořádání, zhodnocení, analýzy a publikování vybraných demografických, ekonomických a sociálních údajů.“ (Kalibová, 2001) Výsledky sčítání lidu nás informují o počtu, stavu, rozmístění a struktuře obyvatelstva k určitému okamžiku a týkají se všech osob v zemi (nebo v její přesně vymezené části). Sčítání lidu zahrnuje obyvatelstvo přítomné, obyvatelstvo bydlící anebo oboje. Je to obvykle povinná akce, sčítaným osobám totiž stát ukládá povinnost odpovídat na kladené dotazy. (Kalibová, 2001)

Sčítání lidu by mělo přinášet co nejpřesnější a co nejkompaktnější údaje. Metody provádění sčítání se liší v jednotlivých zemích v závislosti na místních podmínkách. V poslední době se objevují nové metody sčítání, které povětšinou využívají moderní technologie, což vede ke snižování nákladů.

1.2.1.2 Metody sčítání

1) Tradiční (klasické) sčítání využívá většina zemí. Data jsou zaznamenávána do sčítacích listů, a to buď komisaři, kteří zaznamenávají odpovědi respondentů, anebo samotnými respondenty (potom hovoříme o tzv. metodě samosčítací). Někdy se vytváří dvě verze formulářů – krátké a dlouhé. Krátké verze obsahují otázky určené pro celoplošné pokrytí, dlouhé verze vyplňuje jen vybraný vzorek bytů, domácností či obyvatel a obsahuje již podrobnější otázky týkající se určitého tématu, např. plodnosti žen či majetkových otázek. Oba typy formulářů jsou distribuovány současně, což umožňuje snižování nákladů a získávání většího objemu informací.

Nevýhodou této metody je to, že vyžaduje plnou informovanost a spolupráci veřejnosti. Navíc je relativně nákladná a složitá, takže se provádí zhruba jen jednou za deset let. V důsledku toho často míváme k dispozici relativně zastaralé údaje.

2) Registry a další informační zdroje jsou alternativou k tradičnímu sčítání. Používají podobné definice a klasifikace a pokrývají celou populaci. Tato metoda bývá

doplňována klasickým sčítáním a je postavena na souboru základních registrů, kterými jsou registr obyvatelstva, katastr nemovitostí, registr plátců daní, matriky, registr nezaměstnaných, registr pracovních sil, zdravotní registr, adresní registr, evidence plátců sociálního pojištění, důchodců a invalidních osob, registr ekonomických subjektů atd.

Velmi důležité je zavedení společného identifikačního čísla osoby (rodného čísla) a domu či bytu (bezvýznamového identifikátoru). Zajišťuje totiž propojení dat z různých administrativních zdrojů.

Registry se při sčítání využívají především v severoevropských zemích, v roce 2011 byly při sčítání využity i v Rakousku a Slovinsku. V České republice se při posledním sčítání lidu využily jen některé údaje pro předvyplnění formulářů.

Hlavními výhodami této metody jsou relativně nízké náklady na sčítání (používají se totiž administrativní zdroje) a každoroční získávání aktuálních statistik. Nevýhodou je pak větší možnost zneužití dat.

3) Výběrová šetření jsou oproti úplným šetřením organizačně, ekonomicky i časově méně náročná. Používají se v kombinaci s klasickým sčítáním lidu nebo mohou zajistit jisté doplňující informace. Sama o sobě však nemohou poskytnout údaje odpovídající klasickému sčítání, neboť požadované vlastnosti zjišťujeme pouze u některých prvků populace a nikoli v celé populaci.

4) Rotační census (rolling) je alternativním přístupem k tradičnímu modelu sčítání lidu, který se uskutečňuje pouze ve Francii. Za pomoci průběžného šetření, kdy se postupně sčítá vždy jen část populace, se získávají aktuální data za delší období (tedy nejen k rozhodnému okamžiku, jak je tomu u klasického sčítání). Výhodou této metody je relativní snížení zátěže na veřejnost a vyšší frekvence aktualizace dat (ale pouze za část území, nikoli na celostátní úrovni). Nevýhodou je, že neobsahuje sečtení celé populace k jednomu okamžiku, což (vzhledem k různým časovým údajům) komplikuje srovnání mezi jednotlivými oblastmi. (<http://www.scitani.cz>)

1.2.2 Údaje o pohybu obyvatelstva

Pohyb obyvatelstva chápeme jako události, jež přímo souvisí s reprodukcí obyvatelstva – jde o narození, úmrtí, sňatek, rozvod a přestěhování. Pro pořizování a vedení záznamů

o přestěhováních používáme termín *evidence migrace* a pro pořizování a vedení záznamů o zbylých čtyřech událostech používáme termín *evidence přirozené měny*.

Evidence migrace v České republice existuje od roku 1949, kdy bylo zákonem zavedeno povinné hlášení pobytu. V mnoha zemích ale tato evidence neexistuje – např. ve Velké Británii se rozsah stěhování odhaduje na základě lékařské evidence, neboť se předpokládá, že člověk, který se přestěhuje, se přihlásí k jinému lékaři. (Koschin, 2005)

Evidence měny je zajištěna soustavou registračních knih (matrik), v nichž jsou v chronologickém pořadí vedeny všechny sňatky, rozvody, narození (živých i mrtvých dětí) a úmrtí všech osob, které se v okamžiku události zdržovaly na území státu. (Kalibová, 2001)

Počátky evidence přirozené měny sahají do 16. století, kdy sňatky, pohřby, křty (později i narození a úmrtí) byly zaznamenávány v církevních matrikách. Postupně vznikaly i civilní matriky, v 18. století byly církevní matriky prohlášeny za veřejné listiny, takže církev musela údaje pravidelně předávat státním orgánům – a to až do roku 1950, kdy byly matriky převedeny na Národní výbory.

V České republice se o každé demografické události vyplňuje hlášení, jež obsahuje údaje týkající se dané osoby (jméno, věk, pohlaví, bydliště, vzdělání, státní občanství, dříve i národnost) a některé další informace (pořadí sňatku, hmotnost novorozence apod.). Hlášení se posílají na statistický úřad, kde se zpracovávají do statistických tabulek a pak i vydávají v publikaci *Pohyb obyvatelstva*.

Aby mohly být demografické události statisticky sledovány, musí mít jednoznačné časové, místní a věcné vymezení. Nejsložitější je věcné vymezení, nejjednodušší časové. U časového vymezení se zjišťují události, ke kterým došlo v určitém časovém intervalu, obvykle v kalendářním roce. Relativně jednoduché je i vymezení místní, kde se události zařazují podle místa trvalého bydliště osoby, jíž se týkaly (nikoli podle místa, kde se udály).

Z pohledu demografie je nejjednodušší událostí pohybu obyvatelstva *sňatek*. Sňatkem se rozumí právní akt, jenž se realizuje v okamžiku prohlášení snoubenců za manžele. V komunistické éře našeho státu existoval pouze civilní sňatek, od roku 1992 je právně platný i sňatek církevní. Za každý sňatek se vyplňuje hlášení, které se posílá na statistický úřad. Uvedeny jsou v něm osobní údaje snoubenců (věk, pohlaví, rodinný

stav, vzdělání, trvalé bydliště a státní občanství) a údaje o sňatku (datum uzavření manželství, pořadí manželství, datum případného předchozího sňatku či ovdovění). Do roku 1970 se sňatky územně zařazovaly podle trvalého bydliště nevěsty, od roku 1971 se zařazují dle trvalého bydliště snoubence.

Jednoduchou demografickou událostí je z hlediska statistiky také *rozvod*. Datum, pod nímž je rozvod veden ve statistice, je den odeslání hlášení, které vyplňuje soud (nikoli matrika). Jako bydliště se uvádí poslední společné trvalé bydliště manželů. Rozvádějící se manželé musí udat datum uzavření sňatku, počet žijících nezletilých dětí z manželství, pořadí rozvodu, příčinu rozvodu, kdo podal návrh o rozvod a zda bylo nějaké odvolání. Územně se rozvody zařazují dle posledního společného bydliště manželů (eventuelně navrhovatele).

O něco složitější je otázka *narození*. Dle Světové zdravotnické organizace se narozením chápe úplné vypuzení nebo vynětí plodu z těla matčina, přičemž za živě narozený plod se považuje ten, který vykazuje alespoň jednu ze známek života (srdeční tep, dýchání, pulsace pupečníku, aktivní pohyb kosterního svalstva). Narozené plody se tedy dělí na tzv. živě narozené a mrtvě narozené. Hlášení o narození obsahuje osobní údaje o rodičích (nebo alespoň o matce, pokud otec není znám). Uvádí se též počet dětí, které se matce narodily (u vdaných žen i počet dětí, které se narodily v posledním manželství), datum předchozího porodu, u vdaných žen datum sňatku, délka těhotenství a údaje o dítěti (pohlaví, zda bylo živé či mrtvé, hmotnost, délka, státní občanství). Územně se narození zařazují dle místa trvalého bydliště matky.

Úmrtí je také událost definovaná mezinárodně. Rozumí se jím nenávratné vymizení bioelektrických procesů v centrální nervové soustavě. To, zda jde o návratné či nenávratné vymizení bioelektrických procesů, subjektivně rozhoduje lékař. V hlášení o úmrtí člověka se uvádějí jeho osobní údaje; pokud tento člověk po sobě zanechal manželku či manžela, uvádí se i rodné číslo pozůstalého. U zemřelého se uvádí příčina smrti a zda byla vykonána pitva. Územně se zařazuje podle místa svého posledního trvalého bydliště.

Přestěhování je demografická událost, která je v České republice definována jako změna obce trvalého bydliště. Přestěhuje-li se někdo v rámci jedné obce, ve statistice stěhování není započten. Hlášení o stěhování vyplňuje ohlašovna pobytu v místě nového bydliště a kromě osobních údajů stěhujícího se obsahuje pouze důvod stěhování

a předchozí trvalé bydliště. Aby bylo možné zkoumat přistěhování, vystěhování a směry stěhování, územně se údaje o stěhování zařazují podle nového i starého bydliště.

2. Vývoj počtu obyvatel na našem území od středověku do současnosti

2.1 Obyvatelstvo středověku a dob předešlých

Z období pravěku a starověku nemáme k dispozici žádná data o populacích ani jiné historické písemné prameny, které by nám umožnily údaje o počtu obyvatel rekonstruovat. Proto se musíme spokojit s archeologickými výzkumy, které nám umožňují vytvářet více či méně přesné odhady. Získáváním informací o obyvatelstvu na základě archeologických výzkumů se zabývá paleodemografie. Za zakladatele tohoto oboru je považován pražský antropolog Jindřich Matiegka. (Fialová a kol., 1998)

Dle archeologických výzkumů bylo území České republiky osídleno již ve starší době kamenné (2 mil. až 8 tis. let př. n. l.). Nelze však určit, odkud sem tito obyvatelé přišli. Od roku 8000 př. n. l. (v mladší době kamenné) docházelo k výraznému zvyšování hustoty osídlení. Bylo to v době, kdy člověk přestával být lovcem a začínal se věnovat pastýřství a zemědělství. (Srb, 2004) Pro pozdní dobu kamennou se počet obyvatel žijící na našem území odhaduje (s velkou tolerancí) na 30 tisíc. (Fialová a kol., 1998)

První přesnější odhad byl vytvořen až pro období 4. až 6. století našeho letopočtu, který byl Matiegkou stanoven zhruba na 400 tisíc obyvatel. Populace českých zemí vznikla mísením imigračních vln s předchozím obyvatelstvem. (Srb, 2004) Keltský kmen Bojů (podle kterých naše země dostala jméno - Bohemia) byl kolem počátku našeho letopočtu vytlačen germánským kmenem Markomanů a v 6. století v rámci stěhování národů na naše území přišli Slované. (Koschin, 2005) Stěhování národů si můžeme představit jako rozsáhlou migraci, kdy celé rodiny putovaly na vozech a koních do nových oblastí, o kterých třeba slyšely, že mají úrodnou půdu. Noví obyvatelé si zde začali stavět domy (nebo opravovat ty staré) a začali orat a osívat půdu, která v minulosti třeba bývala obdělávána někým jiným. Šlo o vcelku mírumilovný proces. (Fialová a kol., 1988)

Odhady pro období středověku, datovaného do 5. až 15. stol., vycházejí z analogií demografického vývoje v jiných zemích, z odhadů úživnosti našich zemí a aplikací tzv. rozšiřovací metody osídlení určitého vymezeného území na území širší. (Srb, 2004) Pro 10. století našeho letopočtu, období po rozpadu Velkomoravské říše, byl vytvořen odhad na 600 až 700 tisíc lidí žijících na našem území. Na konci 12. století to už byl

jeden milion. Ve 13. a 14. století se začalo osidlovat pohraničí, a to především iniciativou Karla IV., který k nám lákal cizince. Na konci 14. století nás tu byly už 3 miliony. (Koschin, 2005) Přistěhovalectví pochopitelně měnilo etnické složení. Váha německého etnika významně vzrostla a vytvořily se souvislé oblasti obývané výhradně nebo převážně Němci. České země se staly zeměmi dvojjazyčnými. Ve srovnání se situací před rokem 1945 však byla území souvisle osídlená Němci jako celek mnohem menší.

V 15. století české země i celá Evropa zaznamenávaly demografickou stagnaci či dokonce krizi. Mohly za to špatné hygienické podmínky ve městech, epidemie, neúroda a hlavně husitské války. V 16. století byl demografický vývoj opět nastartován, což bylo způsobeno především hospodářským rozkvětem českých zemí i sousedního Německa, odkud k nám plynuli přistěhovalci. (Fialová a kol., 1998) Na počátku 16. století jsme měli 2 300 000 obyvatel a na konci 16. století už 3 000 000. Tento odhad vychází z tzv. spravedlivého sečtení z roku 1582. O tomto sečtení statistická tabule z roku 1605 říká: „V české zemi jest měst a městeček 742, zámků a tvrzí 701, vesnic a dvorů 36 364, item všech hospodářů (tedy obyvatel) 3 361 100.“ (Srb, 2004)

2.2 Vývoj obyvatelstva od 16. století

Demografové zkoumající vývoj obyvatelstva od 16. do 18. století už mohou pracovat s mnohem lepšími zdroji informací a nemusí vytvářet pouze odhady, hypotézy a analogie s jinými oblastmi. Mohou se totiž opřít o mnohem přesnější a úplnější zdroje, neboť od 16. století se vedla a archivovala rozsáhlá evidence individuálních demografických jevů. Berní rejstříky, které v 16. století evidovaly počty všech berních poplatníků, byly v 17. století nahrazeny výrazně podrobnější pomůckou – katastry, které uváděly jednotlivé berní poplatníky jmenovitě i s údaji o jejich movitém a nemovitém majetku. Vznikaly soupisy obyvatelstva za účelem výběru tzv. daně z hlavy, dále např. soupisy obyvatelstva podle víry (v něm se uváděla náboženská příslušnost) či berní rula. I církev, která chtěla posílit svůj vliv ve společnosti, vytvářela různé soupisy - zpovědní seznamy, soupisy duší (libri status animarum) a církevní matriky sloužící pro evidenci křtů, sňatků a pohřbů. (Fialová a kol., 1998)

Na počátku 17. století byla Evropa významně ovlivněna třicetiletou válkou – konfliktem, který byl jakýmsi vyvrcholením sporů mezi římskokatolickou církví a zastánci reformace a také vyvrcholením sporů evropských zemí o politickou moc. Válka byla doprovázena morovou epidemií a hladomorem, což si vyžádalo opravdu mnoho lidských životů. Údaje o poválečném stavu obyvatelstva u nás nejsou příliš věrohodné, ale uvádí se, že počet obyvatel klesl o jednu nebo dokonce o dvě třetiny.

V druhé polovině 17. století začalo obyvatelstvo opět narůstat a dle církevního soupisu z roku 1745 (za vlády Marie Terezie) žilo na našem území už 3 360 000 lidí. Jejich počet stále rostl - až do období francouzské revoluce a napoleonských válek, které se promítly ve zpomaleném populačním růstu i u nás.

Po napoleonských válkách nastala nová etapa vývoje evropských populací, na jejímž počátku stála první průmyslová revoluce z konce 18. století v Anglii. Díky rozvoji lékařské vědy se snížila úmrtnost, ale porodnost se nesnížila – výrazně se tedy zvyšoval přirozený přírůstek. 19. století bylo stoletím rychlého populačního růstu, který jen lehce zpomalily dvě události – revoluce v letech 1830 a 1848. V roce 1830 žilo na našem území 5 997 000 obyvatel a o třicet let později už 7 278 000. V Čechách v roce 1857 připadalo na jeden km² 92 obyvatel, na Moravě a ve Slezsku 86 obyvatel na km², v úhrnu tedy 90 obyvatel na km². Větší hustotu zalidnění měla v té době jen Anglie s Walesem (133 obyvatel na km²), Belgie (158 obyvatel na km²) a Nizozemsko (97 obyvatel na km²). (Srb, 2004)

Tab. č. 1: Počet obyvatel českých zemí od 4.-6. st. do roku 1860

Období/rok	Počet obyvatel (odhad)	Obyvatelstvo na 1 km²
4. – 6. století	350 000	4
Kolem r. 1000	1 100 000	14
Konec 12. století	1 100 000	14
Začátek 15. století	2 300 000	29
Začátek 17. století	3 000 000	38
Polovina 17. století	2 000 000	25
1705 - 1720	2 400 000	30

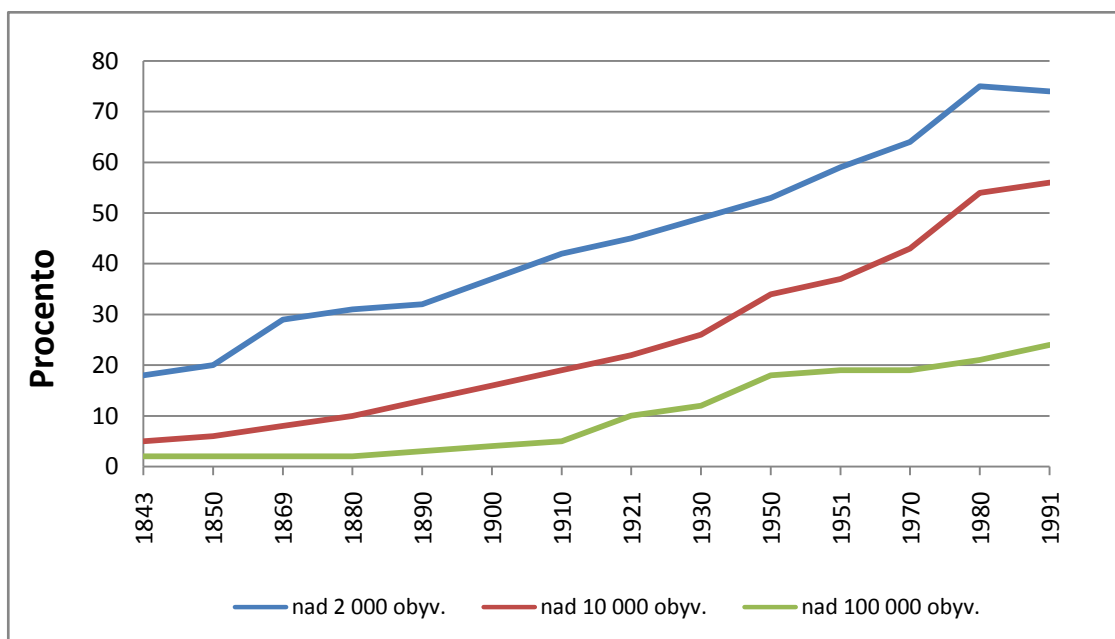
1754	3 360 000	43
1787	4 355 000	55
1840	6 369 000	81
1850	6 792 000	86
1860	7 256 000	92

Zdroj: Srb, 2004

Počet obyvatel na našem území se nezvyšoval rovnoměrně. Rozdíly v osídlení jednotlivých oblastí byly nejprve dány fyzicko-geografickými podmínkami, takže hustota osídlení bývala přímo úměrná vhodnosti krajiny pro zemědělství. Čím úrodnější a rozsáhlejší bylo obdělávané území, tím hustěji bylo osídlené (výjimku tvořily oblasti, kde se těžily nerostné suroviny). Od přelomu 17. a 18. století ale v systému osídlení nastaly strukturální změny. Více se začaly osidlovat horské a podhorské oblasti (především severovýchodních Čech, severní Moravy a Slezska), kde se lidé živili domácí textilní výrobou nebo např. sklářstvím na Jablonecku. Oblasti, kde jediným možným způsobem obživy byla zemědělská činnost, rostly demograficky pomaleji (Polabí) a některé byly dokonce částí obyvatelstva trvale opouštěny (jižní Čechy).

Na přelomu 18. a 19. století měly úrodné oblasti Čech a Moravy hustotu osídlení pod 50 obyvatel na km², jižní Čechy dokonce pod 40 obyvatel na km², zatímco např. v severních Čechách (na Děčínsku a Šluknovsku) byla hustota kolem 80 obyvatel na km². Rozvíjející se průmysl textilní, těžební, hutní a strojírenský v 19. století zaměstnával čím dál více lidí a obyvatelstva živícího se zemědělstvím stále ubývalo. Kromě Děčínska a Šluknovska se zvyšoval počet obyvatel na Kladensku, Slánsku, Plzeňsku a v severočeské pánevní oblasti. První tovární objekty byly stavěny ve vesnicích, které se časem, s přibývajícím počtem obyvatel, přeměnily v městečka a města. S rostoucí průmyslovou výrobou a přetvářením společnosti (zrušení poddanství, zrušení roboty, osvobozování lidí z feudálních vazeb) tedy rostl podíl městského obyvatelstva vůči venkovskému. Zatímco v polovině 18. století žila ve městech jen jedna desetina obyvatelstva českých zemí, na konci 19. století to byla téměř polovina. (Fialová a kol., 1998)

Obr. č. 1: Podíl obyvatel žijících ve městech

Zdroj: Fialová a kol., 1998; vlastní zpracování 2012

V roce 1869 se uskutečnilo první moderní sčítání lidu, kdy byl uplatněn princip jediného „rozhodného okamžiku“. Na území dnešních českých zemí bylo sečteno 7 557 236 lidí. Další sčítání lidu se konala v desetiletých intervalech, v rocích končících číslicí „0“. První sčítání podle této zásady se konalo v roce 1880 a na našem území bylo sečteno 8 221 432 obyvatel. V roce 1873 vypukla světová hospodářská krize. Byla to krize z nadvýroby způsobené vysokou efektivitou tehdy modernizované výroby. České země proto v té době zaznamenávaly migrační úbytky, přičemž emigranti směřovali především do ostatních zemí rakousko-uherského státu a do Spojených států amerických. Sčítání v roce 1890 potvrdilo zpomalení růstu obyvatelstva, bylo sečteno 8 665 521 obyvatel. Během 80. let se z českých zemí odstěhovalo 271 000 lidí a emigrace pokračovala i v dalších letech. V českém tisku se začaly objevovat první inzeráty na atikoncepční zboží, což také mělo vliv na reprodukci obyvatelstva. (Srb, 2004)

Tab. č. 2: Počet obyvatel českých zemí od roku 1869 do roku 1991

Rok	Počet obyvatel (sčítání lidu)	Obyvatelstvo na 1 km ²
1869	7 557 236	97
1880	8 221 432	104

1890	8 665 521	110
1900	9 372 656	119
1910	10 078 896	128
1921	10 009 491	127
1930	10 673 491	135
1950	8 896 102	113
1961	9 571 531	121
1970	9 807 696	124
1980	10 291 927	130
1991	10 302 215	131

Zdroj: Srb, 2004

2.3 Obyvatelstvo 20. století

V předválečném období bylo naše území stále hojně opouštěno, v letech 1910-1914 činila migrační bilance -140 000 obyvatel. Do roku 1915 počet obyvatel ještě rostl, poté však začal klesat.

Tab. č. 3: Střední stavy obyvatelstva v letech 1911-1918

Rok	Střední stav obyvatelstva (počet obyvatel v polovině roku)
1911	10 099 152
1912	10 157 344
1913	10 221 343
1914	10 283 486
1915	10 285 882
1916	10 221 815
1917	10 128 304
1918	10 004 335

Zdroj: Srb, 2004

Počet obyvatel se snižoval i ve druhé polovině roku 1918, což bylo i následkem epidemie španělské chřipky. V den vzniku Československé republiky, 28. října 1918, čítalo naše území 9 987 000 lidí. (Srb, 2004) V následujících letech se do republiky vraceli krajané z USA (asi 40 000) a z různých částí bývalého Rakouska (asi 100 000). V prvních poválečných letech od nás odcházelo značné množství Němců (úředníků, důstojníků apod.), takže zastoupení německé národnosti se v roce 1921 snížilo na 30,6% (oproti 35,0% v roce 1910). V letech 1921 – 1937 se sice počet Němců zase zvýšil, ale vzhledem k jejich nízkému přirozenému přírůstku jejich zastoupení klesalo. Převážná část Němců byla koncentrována v pohraničních oblastech, ve kterých často tvořili více než 90% obyvatelstva. Nejvýrazněji byli zastoupeni ve Slezsku. Druhou nejsilnější menšinou na našem území byli Poláci, ti však představovali jen 1% a žili téměř výhradně na Karvinsku a Těšínsku. Specifickou skupinu obyvatelstva tvořili Židé. K židovské národnosti se hlásilo jen asi 40 000 lidí, k židovskému náboženství ale 120 000 lidí, tedy zhruba 1% obyvatelstva. (Fialová a kol., 1998)

První poválečné sčítání lidu se uskutečnilo 15. února 1921. Nebylo provedeno na celém území Československé republiky, neboť v té době ještě nebyly přesně vytyčeny definitivní hranice nového státu. Dnešní rekonstrukce pro oblast České republiky uvádí 10 009 491 obyvatel. Při dalším sčítání v roce 1930 bylo sečteno 10 673 491 lidí. Sčítání v roce 1940 bylo znemožněno, neboť nastala Druhá světová válka. K 30. září 1938, dni uzavření Mnichovské dohody, se počet obyvatel na našem území odhaduje na 10 905 000. (Srb, 2004)

České země měly v meziválečném období průmyslově-zemědělský charakter. Vylidňování venkova, započaté v 19. století, stále pokračovalo. Ve městech, městys a na předměstích žilo v roce 1921 45% obyvatelstva a v roce 1930 48%, došlo tedy k nárůstu, byť jen mírnému. Stále větší soustředování obyvatelstva ve městech bylo patrné především v severních Čechách, na Ostravsku a v Praze. Sčítáním z roku 1930 bylo zjištěno, že 60% obyvatelstva Prahy se narodilo mimo Prahu. V Brně byl podíl imigrace 57%, v Plzni 55%. Růst urbanizace se zpomalil v době hospodářské krize ve 30. letech, v roce 1938 ale zrychlil v důsledku nuceného návratu poloviny českého obyvatelstva z pohraničí zabraného Němci (šlo přibližně o půl milionu lidí). (Fialová a kol., 1998)

Za Protektorátu Čechy a Morava byly české země „okleštěny“ o 37% svého území, kde žilo 36% obyvatelstva – 3,9 milionů lidí, z toho 855 tisíc Čechů. Asi polovina z nich byla během podzimu 1938 nucena odejít nebo dobrovolně odešla do vnitrozemí. Na jaře pak následoval návrat 130 tisíc Čechů ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Na druhé straně vzrostla též emigrace, neboť odsud před nacismem utíkali Židé a čeští a němečtí antifašisté.

Demografické údaje z období druhé světové války nejsou zcela přesné, vznikly spojením různých zdrojů. V průběhu války pochopitelně vzrostla úmrtnost. Možná paradoxně klesla sebevražednost, a to o třetinu. Vysvětlením by mohlo být to, že sebevraždy lidé obvykle páchají kvůli osobním konfliktům, které se v době války stávaly malichernými.

Po válce byl proveden odhad válečných ztrát českého obyvatelstva. Počet zahynulých na bojištích byl výrazně nižší než v první světové válce, většinu zabitých lidí proto představovali Židé (77 000), asi 5 000 Romů a dalších 50 000 obětí koncentračních táborů a věznic. Vývoj počtu obyvatel během druhé světové války, respektive rekonstruované střední stavy obyvatelstva, ukazuje následující tabulka. (Srb, 2004)

Tab. č. 4: Rekonstruované počty obyvatelstva během válečných let

Rok	Celé území	„Vnitrozemí“	„Pohraničí“
1938	10 877 442	7 292 442	3 585 000
1939	11 105 990	7 489 990	3 616 000
1940	11 159 539	7 541 539	3 618 000
1941	11 129 373	7 493 373	3 636 000
1942	11 054 018	7 392 018	3 662 000
1943	11 034 846	7 315 846	3 719 000
1944	11 105 341	7 332 341	3 777 000
1945	10 692 912		

Zdroj: Srb, 2004

Po válce byla značná část naší společnosti v pohybu. Jednoznačně největší migrací byl odsun Němců realizovaný v letech 1945 – 1947. V rámci tohoto odsunu Československo opustily téměř 3 miliony Němců. Konkrétně to bylo 660 000 Němců, kteří utekli nebo byli nuceni odejít ještě před organizovaným odsunem, 2 256 000 Němců odešlo v rámci organizovaného odsunu a v roce 1947 dodatečně odešlo ještě dalších 80 000. Do vyprázdněného pohraničí se nastěhovalo nové obyvatelstvo, během dvou let to byl asi 1 100 000 lidí, většinou ze Slovenska.

Kvůli válce a poválečným přesunům se výrazně změnila struktura obyvatelstva obývajících české země. Válečné ztráty na životech, odsun Němců a příchod nového obyvatelstva měl za následek celkové snížení počtu obyvatelstva. V roce 1944 zde žilo asi 11,1 milionů lidí, na konci roku 1946, po zvýšené porodnosti, necelých 8,7 milionů.

V roce 1948 přišlo znárodnění podniků, kolektivizace zemědělství a socialismus změnil i strukturu obyvatelstva. Dalo by se říci, že po roce 1950 se vytvořily tři hlavní skupiny: dělníci (jejich počet rostl do 70. let asi až na 60%), ostatní zaměstnanci (asi 30%) a družstevní rolníci (asi 10% obyvatelstva).

V roce 1950 proběhlo tzv. národní sčítání, které informovalo o tom, že již celých 93,8% obyvatelstva tvoří Češi. Druhou nejpočetnější národností u nás byli Slováci, zaujímali 2,9% obyvatelstva. (Fialová a kol., 1998) Při tomto sčítání v roce 1950 bylo sečteno 8 896 102 obyvatel žijících na našem území, což bylo o 1 777 389 lidí méně než v roce 1930 a o 133 741 lidí více než v roce 1947. Další sčítání lidu se uskutečnilo v roce 1961, nebylo při něm sčítáno obyvatelstvo přítomné, ale obyvatelstvo bydlící na našem území. Dospělo se k číslu 9 571 531. (Srb, 2004)

Poválečná léta se vyznačovala vysokou plodností. V letech 1946 – 1947 na jednu ženu připadalo více než 3,0 narozených dětí. V dalších letech následoval plynulý pokles – až do roku 1957, kdy byl přijat *zákon o umělém přerušení těhotenství*. Během prvního roku platnosti tohoto zákona došlo k poklesu počtu živě narozených dětí o 14 000, během druhého roku o dalších 13 000. Úhrnná plodnost 2,48 z roku 1957 klesla na 2,09 v letech 1959 -1960. (Fialová a kol., 1998)

60. léta 20. století byla obdobím demografické recese, neboť se snížila porodnost a zvýšila se úmrtnost a emigrace. V roce 1970 měly české země 9 807 696 obyvatel, tedy

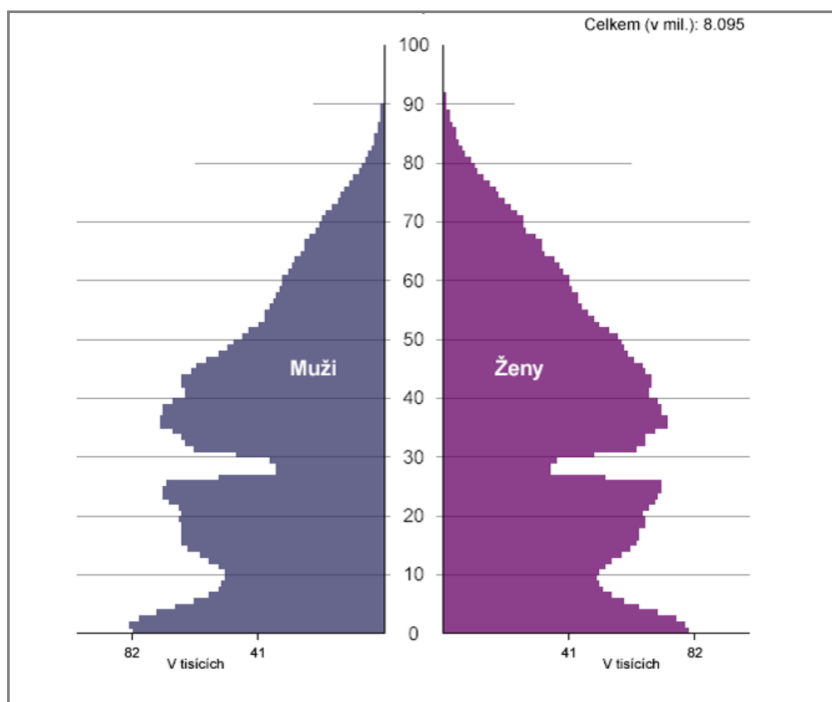
jen o 2,2% více než v roce 1961. (Srb, 2004) V 70. letech se proto stranické a státní orgány rozhodly zavést aktivní populační politiku – byla prodloužena placená mateřská dovolená, byl reformován systém přídavků na děti apod. Rodiči byly často poválečné děti, kterých bylo relativně hodně. To vše přispělo ke zvýšení porodnosti, přičemž nejvíce dětí se narodilo v roce 1974. Tuto demografickou vlnu někdy označujeme jako „baby-boom“. (Fialová a kol., 1998) Sčítání lidu v roce 1980 tak ukázalo, že v českých zemích žilo již 10 291 927 lidí, tedy o 4,9% více než v roce 1970.

Období 1980 – 1989 nebylo demograficky příznivé, neboť příznivá nebyla ani ekonomická, politická a morální situace společnosti. Nespokojenost vyústila v listopadu 1989 v sametovou revoluci, která znamenala významný přerod i ve vývoji počtu obyvatelstva. 90. léta lze zjednodušeně charakterizovat několika znaky - snižováním počtu uzavřených manželství, zvyšováním věku uzavírání manželství, snižováním počtu narozených dětí a pomalým klesáním úmrtnosti. V roce 2001 bylo v České republice sečteno 10 230 060 lidí. (Srb, 2004)

Je zajímavé sledovat, jak se v průběhu let měnil nejen počet obyvatel, ale také jeho věková struktura. Pro zkoumání tohoto jevu mohou sloužit grafy nazývané *stromy života*. Přehledně vyobrazují rozložení obyvatelstva podle pohlaví a podle věku dosaženého v daném období (roce). Na obrázku č. 2 vidíme strom života obyvatelstva žijícího na území České republiky v roce 1945. Můžeme si všimnout hlubšího zářezu odpovídajícímu zhruba 30. roku života. Znamená to, že v roce 1945 zde žilo relativně málo lidí ve věku kolem 30 let. Tito lidé se narodili kolem roku 1915, tedy v době první světové války, kdy se z důvodu nepříznivých (válečných) podmínek rodilo málo dětí. Nejsilnější zastoupení měli v tomto roce lidé ve věku 25 a 45 let.

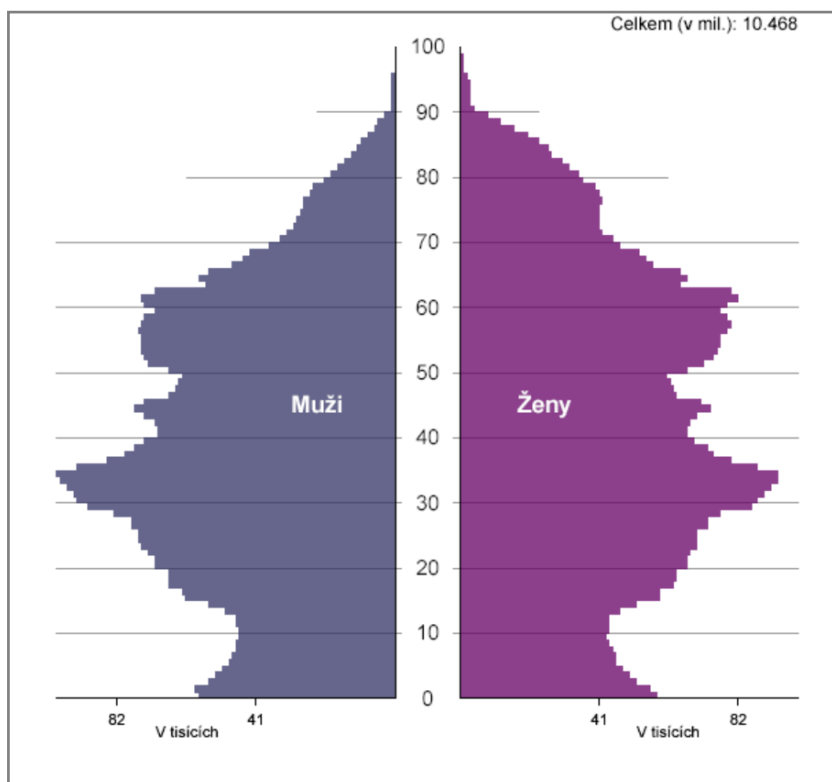
Obrázek č. 3 zobrazuje rozložení společnosti podle věku v roce 2008. Vidíme, že se značně odlišuje od stromu života odpovídajícího roku 1945. Jednak zaujímá větší plochu, neboť se zvýšil počet obyvatel, a má také jiný tvar. Z grafu můžeme vyčíst, že největší zastoupení měli v tomto roce lidé ve věku kolem 35 let. Jde totiž o silný ročník 70. let, tzv. Husákovy děti. Další významné zastoupení vidíme u šedesátiletých lidí, kteří se narodili v kompenzační vlně po druhé světové válce.

Obr. č. 2: Strom života pro rok 1945

Zdroj: www.czso.cz

Obr. č. 3: Strom života pro rok 2008

Zdroj: www.czso.cz

3. Analýza vybraných demografických ukazatelů

3.1 Porodnost

Rození je proces, který je vedle procesu umírání základní složkou demografické reprodukce. Úroveň porodnosti je závislá na *plodivosti (fekunditě)*, tedy schopnosti člověka rodit děti. Výsledným efektem plodivosti, který je vyjádřen počtem narozených dětí, je *plodnost (fertilita)*. Počet dětí, které se danému páru narodí, není pochopitelně ovlivněn pouze jeho plodivostí, ale také jeho reprodukčním (demografickým) chováním. Demografickým chováním rozumíme např. plánované rodičovství, kdy pár reguluje počet svých dětí a intervaly mezi jednotlivými porody za pomoci antikoncepce. Úroveň porodnosti je také ovlivněna populační politikou státu a systémem hodnot ve společnosti.

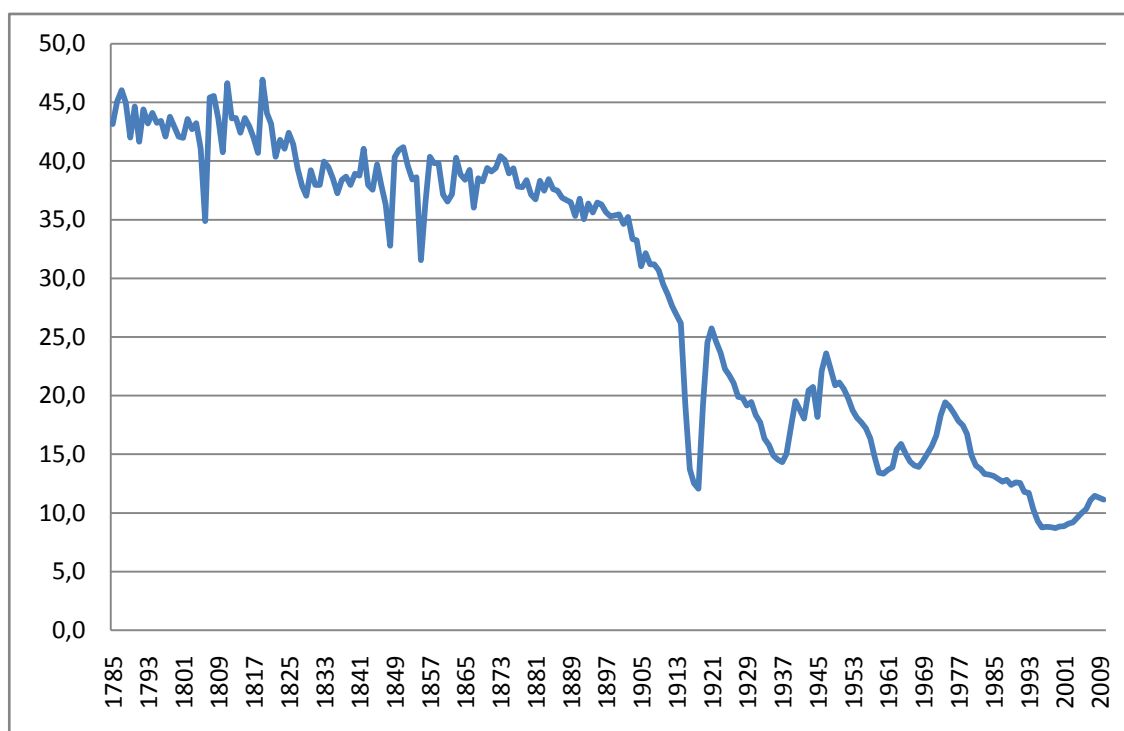
Pokud analyzujeme porodnost dle rodinného stavu matky, rozlišujeme narozené děti na *manželské a nemanželské*. Pokud se dítě narodí do osmi měsíců po svatbě, hovoříme o dětech s tzv. *předmanželskou koncepcí*. Narozené děti se dále dělí na *živě a mrtvě* narozené, pochopitelně podle toho, zda narozené dítě vykazuje či nevykazuje známky života. U živě narozených se pak určuje jejich pořadí (hovoříme pak o dětech prvního pořadí, druhého pořadí atd.). U porodů vzešlých z manželství se zjišťují porodní intervaly – doba mezi předchozím porodem a narozením dítěte určitého pořadí. Plodivost ženy má vazbu na *reprodukční období*, které je vymezeno 15. až 49. rokem života. (Kalibová, 2001)

Úroveň porodnosti české společnosti má klesající tendenci, a to i z relativně dlouhodobého hlediska. První významnější začátek poklesu porodnosti se datuje do 30. let 19. století. Období kolem revolucí, uskutečněných v letech 1830 a 1848, bylo spojené s jakousi životní nejistotou, která nebyla příliš motivující pro zakládání rodin s velkým počtem dětí. Od 30. let 19. století zhruba do 70. let 19. století tedy česká společnost zaznamenávala mírný pokles porodnosti. Výraznější pokles porodnosti byl započat v 70. letech, neboť v roce 1873 vypukla světová hospodářská krize a také se více začaly rozšiřovat antikoncepční prostředky. Prudký pokles porodnosti nastal během dvou světových válek, přičemž po jejich skončení přirozeně nastal výrazný nárůst. (Burcin a kol., 2010)

Po kompenzační vlně porodů po druhé světové válce opět následoval pokles porodnosti. V roce 1958 byl přijat zákon o umělém přerušení těhotenství. Legalizace potratů pokles porodnosti ještě zvýraznila, a tak se koncem 60. let komunistická vláda rozhodla zavést opatření, která by tento trend zastavila. V rámci pronatalitních opatření, trvajících od roku 1968 do roku 1973, vláda zavedla velmi výhodné novomanželské půjčky, zvýšení přídatku na děti a poskytování nového bydlení rodinám s dětmi. Děti se opravdu začalo rodit více a „nejsilnějším“ rokem byl rok 1974.

Po roce 1974 se porodnost v české společnosti vrátila k poklesu, který probíhal i během 80. a 90. let. Sametová revoluce v roce 1989 s sebou přinesla politické, ekonomické a sociální změny, které způsobily, že lidé byli ještě méně motivováni mít více dětí. Naopak – rodiče začali mít děti v pozdějším věku a stále běžnější bylo jen jedno dítě v rodině. (Burcin a kol., 2010)

Obr. č. 4: Živě narození na 1000 obyvatel

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování, 2012

3.1.1 Ukazatele porodnosti

Nejjednodušším ukazatelem porodnosti je *hrubá míra porodnosti* (hmp). Jedná se o poměr živě narozených dětí (N^v) ku střednímu stavu obyvatelstva (P). Středním stavem

obyvatelstva rozumíme počet obyvatel k 1. červenci daného roku. Hrubá míra porodnosti je vyjádřena v promilích.

$$hmp = \frac{N^v}{P} \cdot 1000 \quad (1)$$

Hrubá míra porodnosti se zpřesňuje tím, že se živě narozené děti vztáhnou jen k osobám (ženám) v produkčním věku. Tak dostáváme *míru plodnosti*. V praxi se používá hlavně obecná míra plodnosti (f), která je dána poměrem živě narozených dětí (N^v) na 1000 žen v reprodukčním věku (P^z_{15-49}) v daném roce. (<http://www.demografie.info>)

$$f = \frac{N^v}{P^z_{15-49}} \cdot 1000 \quad (2)$$

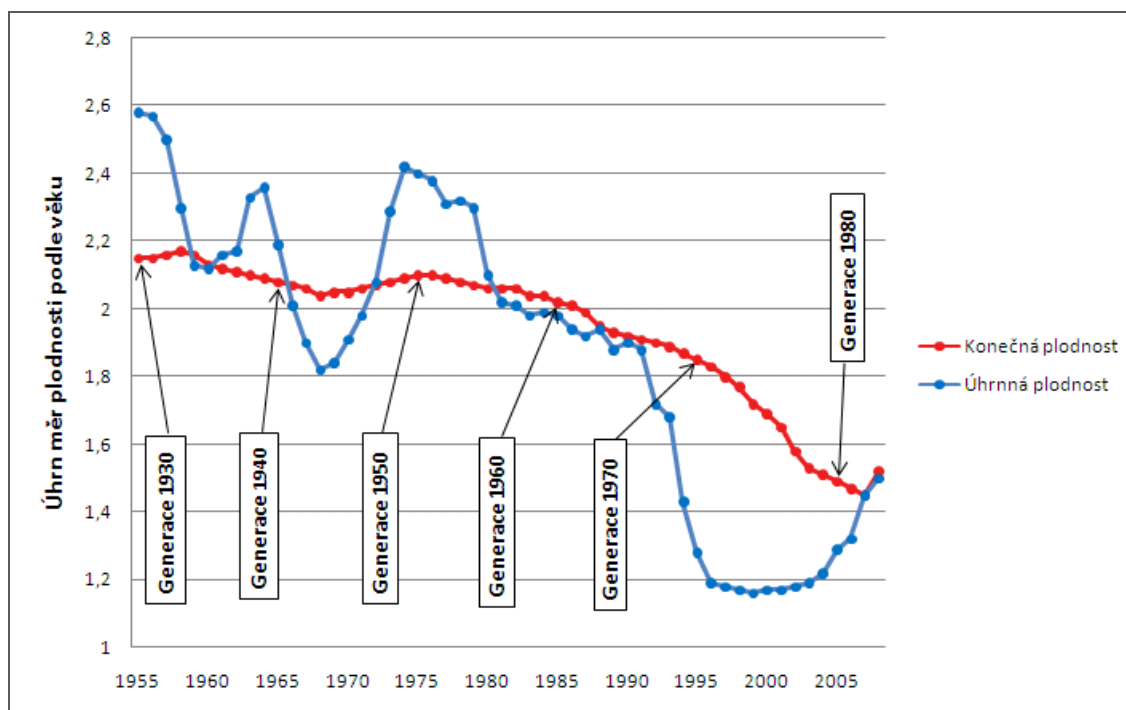
Dalším ukazatelem je *míra plodnosti dle věku* (f_x), která udává změnu plodnosti v závislosti na věku matky. Je dán poměrem počtu živě narozených dětí ženám ve věku x (N^v_x) ku střednímu stavu žen ve věku x (P^z_x). Většinou se uvádí v ročním vymezení.

$$f_x = \frac{N^v_x}{P^z_x} \cdot 1000 \quad (3)$$

Součet měr plodnosti podle věku vyjadřuje intenzitu plodnosti dané populace v daném časovém období (obvykle v jednom roce) a je vyjádřen tzv. *úhrnnou plodností* (úp). Tento ukazatel udává počet dětí, jež by se narodily jedné ženě během reprodukčního období v případě, že by se hodnoty míry plodnosti dle věku neměnily zhruba 35 let. Měří tedy intenzitu plodnosti fiktivní generace, jejíž řád plodnosti je složen z reálných měr plodnosti 35 generací. Jestliže je hodnota úhrnné plodnosti menší než 2,1, početní stav obyvatelstva se snižuje. Je-li větší než 2,1, početní stav obyvatelstva se zvyšuje. (Kalibová, 2001)

Průměrný počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu narozenou v určitém roce za celé její reprodukční období vystihuje ukazatel, který se jmenuje *konečná plodnost generace*. (<http://www.czso.cz>) Křivka hodnot konečné plodnosti je plynulejší oproti křivce úhrnné plodnosti, což můžeme vidět na následujícím grafu. (Kalibová, 2001)

Obr. č. 5: Trendy úhrnné a konečné plodnosti

Zdroj: Burcin a kol., 2010

V grafu úhrnné plodnosti vidíme dva nárůsty. První v 60. letech, který si vysvětlujeme tím, že byla vládou přislíbena jistá pronatalitní opatření. Ta však nebyla realizována a uskutečnila se až v 70. letech. Nejvíce dětí se narodilo v roce 1974, a to 195 427. Pro srovnání – v roce 1968, který je na grafu zozorněn jako lokální minimum, se narodilo 138 396 dětí. Pronatalitní politika 70. let se tedy zdála být úspěšná, nicméně je třeba vzít v úvahu, že šlo o „umělé“ zvýšení porodnosti a v důsledku toho se na počátku 80. let narodilo o to méně dětí. Někteří rodiče, kteří by si dítě pořídili až počátkem 80. let si ho kvůli pozitivním pronatalitním krokům vlády pořídili o něco dříve.

Negativním důsledkem pronatalitní politiky bylo např. i to, že kapacita školek a škol nebyla zcela dostačující pro takový počet dětí. Z vysokého počtu narozených dětí 70. let (někdy označovaných jako Husákovy děti) nelze „vinit“ pouze pronatalitní politiku vlády. Příčinu je třeba hledat i ve faktu, že silné poválečné ročníky zhruba v této době přicházely do věku, kdy chtěly založit rodinu a mít děti. Šlo tedy o smísení více faktorů.

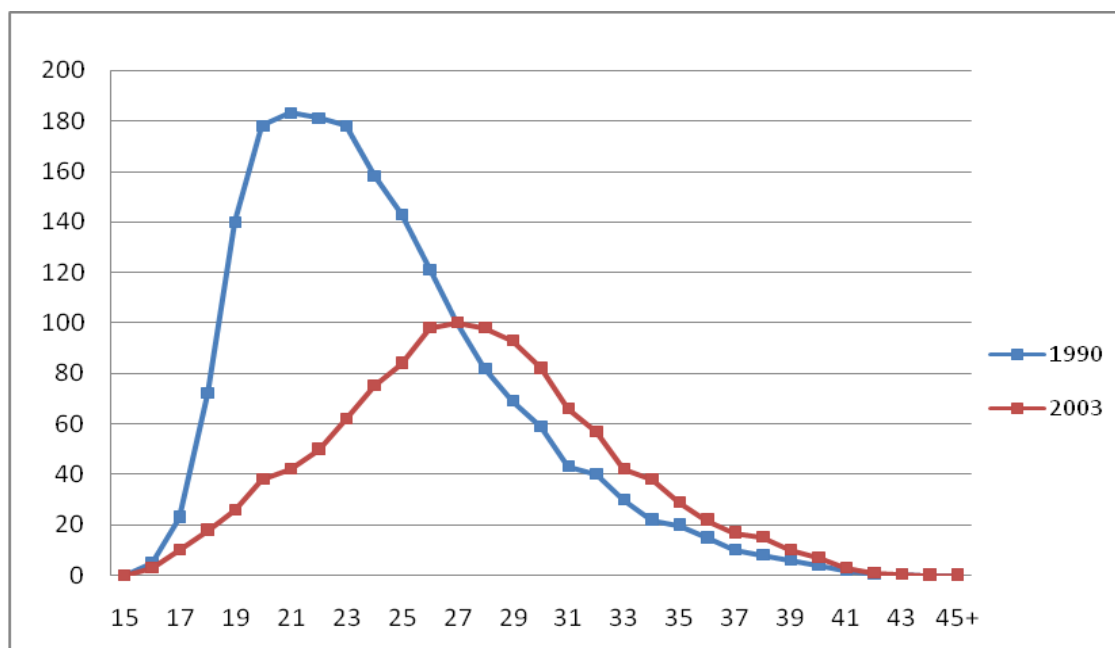
Dalším důležitým úsekem křivky úhrnné plodnosti je její prudký pokles na počátku 90. let. Česká společnost totiž začala procházet změnami, které započaly sametovou revolucí v roce 1989. Změnily se nejen politické a ekonomické poměry, ale také životní

styl obyvatelstva. Začali jsme se přibližovat západnímu modelu - tedy mít děti v pozdějším věku, více se soustředit na kariéru a své materiální zajištění a třeba i zakládat rodinu bez uzavření sňatku. Výrazný pokles v grafu v první polovině 90. let si proto vysvětlujeme především odkládáním rodičovství do pozdějšího věku (po roce 1989 se u nás skokově rozšířilo používání hormonální antikoncepce), určitou sociální nejistotou, která byla spojena s pádem komunismu a také s jistou změnou priorit, kdy mladí lidé chtěli prožít větší část mládí bez závazků a rodinu tedy zakládat později.

Následný nárůst úhrnné plodnosti od konce 90. let je opět důsledkem několika jevů. Jednou příčinou bylo rození „odležených“ dětí, které se nenarodily na počátku 90. let. Další příčinou bylo otevření hranic, díky čemuž k nám začali proudit cizinci. Ti se zde pomalu začali usazovat a zakládat rodiny s o něco větším počtem dětí než jaký byl a je obvyklý v českých rodinách.

Pomocí ukazatele míry plodnosti podle věku (f_x) lze znázornit trend odsouvání mateřství do vyššího věku. V následujícím grafu vidíme, že v roce 1990 byl ukazatel míry plodnosti nejvyšší pro věk 21 let a dosahoval hodnoty nad 180 dětí na 1 000 žen v tomto věku. V roce 2003 to bylo jen 100 dětí na 1 000 žen, a to ve věku 27 let.

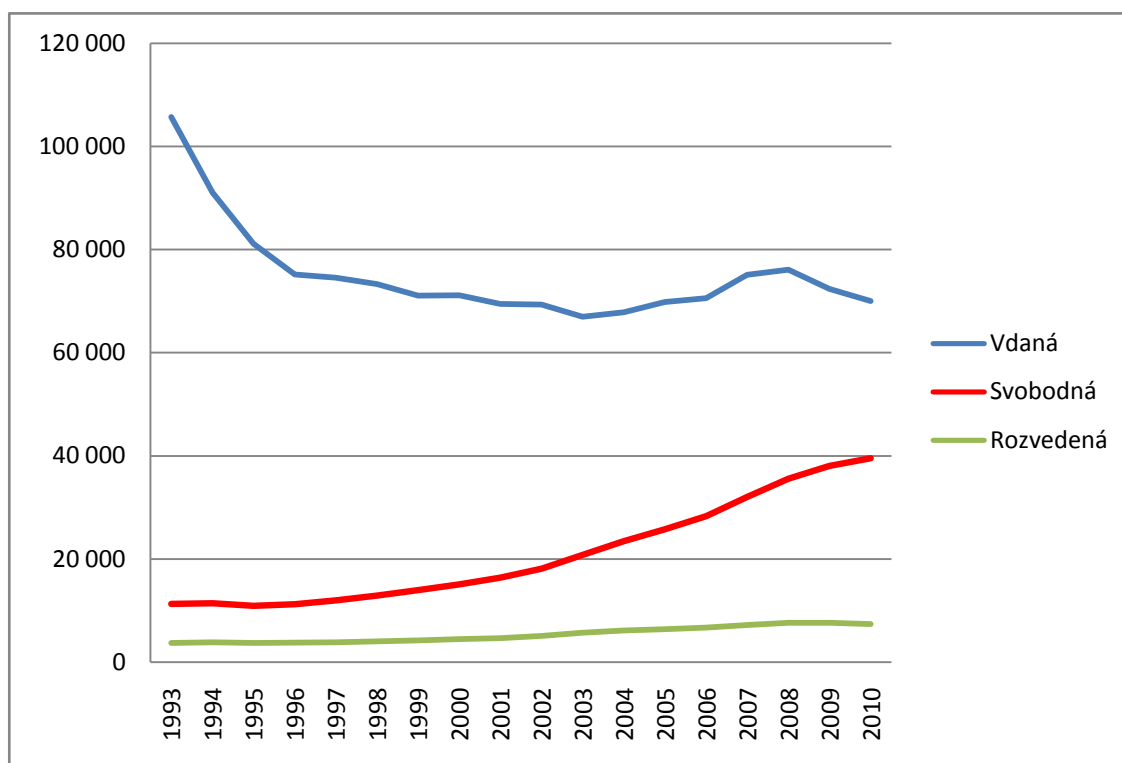
Obr. č. 6: Míry plodnosti dle věku

Zdroj: <http://www.demografie.info>

Dalším trendem provázejícím českou společnost od počátku 90. let je, jak jsem již zmínila, zakládání rodiny bez vstupu do svazku manželského. V roce 1993 se vdaným ženám narodilo celkem 105 702 dětí, zatímco v roce 2010 jen 69 989. Naproti tomu svobodným matkám se v roce 1993 narodilo celkem 11 269 dětí a v roce 2010 již 39 529. Tuto skutečnost znázorňuje následující graf.

Obr. č. 7: Živě narození dle rodinného stavu ženy

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

3.2 Úmrtnost

Zkoumat úmrtí z demografického hlediska znamená zkoumat proces vymírání určité populace. Úmrtnost je spolu s nemocností hlavním ukazatelem vypovídajícím o zdravotním stavu obyvatelstva. Zdravotní stav, úmrtnost a nemocnost jsou předurčeny mnohými faktory, které lze v zásadě rozdělit do tří skupin:

- genetické faktory – např. vyšší úmrtnost mužů
- ekologické faktory – např. životní prostředí, klimatické podmínky

- socioekonomické faktory – např. úroveň zdravotnictví, systém zdravotní politiky, ekonomická situace, postoj jedince ke zdraví, jeho fyzická aktivita atd. (<http://www.demografie.cz>)

V závislosti na výše uvedených faktorech se úmrtnost během historie měnila. Zjednodušeně by se dalo říci, že v dobách do 17. století byla úmrtnost vysoká a hodně ovlivněná vnějšími podmínkami (klimatem, neúrodou apod.). Dále hodně záleželo na tom, zda byl hladomor, válka nebo třeba morová epidemie. Např. ve 14. století lidský život trval v průměru jen 25-30 let a pátého roku života se dožilo jen 50% dětí. Od 18. století úmrtnost výrazně klesala, a to díky vymizení morových epidemií, velkým pokrokům v lékařství (očkování) a hospodářským a sociálním změnám. Na přelomu 19. a 20. století se lidé dožívali v průměru 40-45 let.

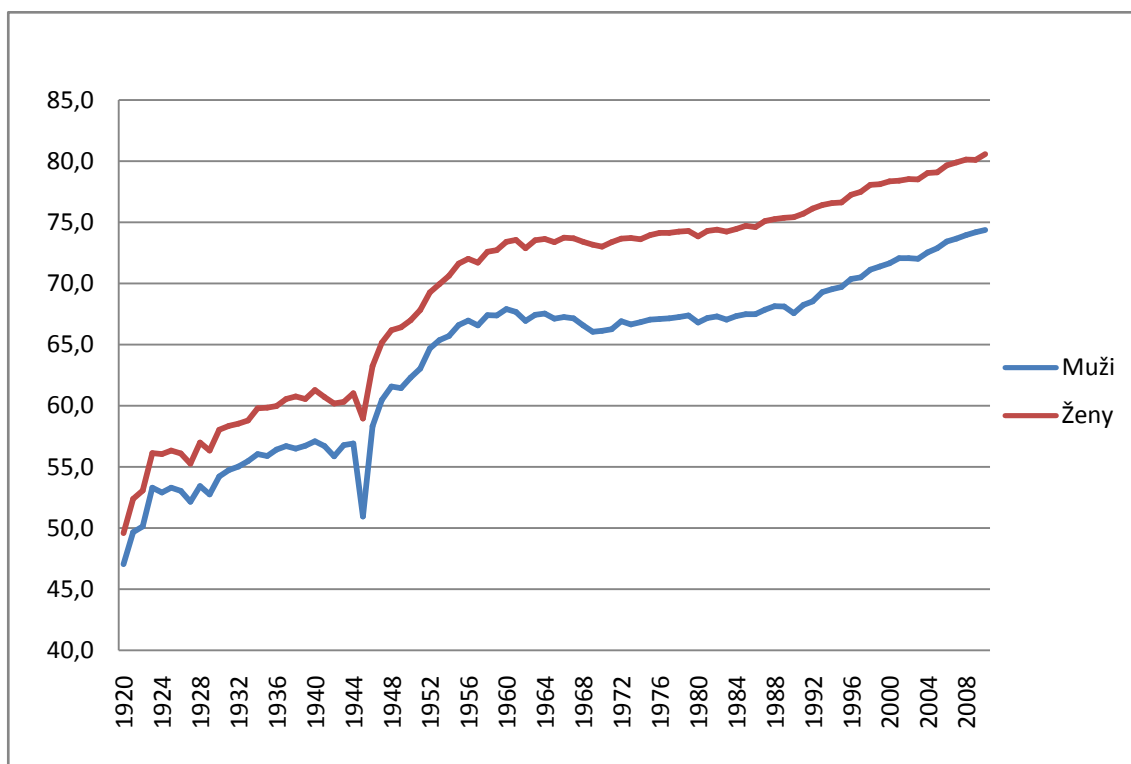
Ve 20. století úmrtnost opět klesala, ale byly zde pochopitelně i výkyvy. První světová válka znamenala dočasné zvýšení úmrtnosti, která se ale po roce 1923 snižovala a vzrostla střední délka života na 59 let u mužů a 64 let u žen. Za druhé světové války se úmrtnost opět zvýšila, ale od roku 1947 se zaznamenával v podstatě jen trvalý pokles.

V letech 1950-1960 byl vývoj úmrtnosti českého obyvatelstva velice příznivý. Výrazně poklesla kojenecká úmrtnost a střední délka života se prodloužila na 67,5 let u mužů a 73,4 let u žen. V 60. letech se ale začaly objevovat civilizační nemoci (rakovina, nemoci oběhové soustavy), zpomalil se technický rozvoj a znečišťovalo se životní prostředí. Následkem toho úmrtnost přestala klesat a stagnovala. V roce 1969 se muži dožívali v průměru 66 a ženy 73 let. V následujících letech se střední délka života zvyšovala jen velmi pozvolna a hodnot z roku 1961 dosáhla až v roce 1990.

V 70. letech se v západních zemích snižovala úmrtnost (především na kardiovaskulární nemoci) v důsledku zdravějšího životního stylu obyvatelstva a jeho uvědomělejšímu přístupu ke svému zdraví. U nás se tento obrat zaznamenal až po pádu komunismu. Střední délka života se zvýšila na současných 75 let u mužů a 80 let u žen. Oproti nejvyspělejším zemím světa tak zaostáváme o 4 až 5 let. (<http://www.demografie.info>)

Následující graf zobrazuje vývoj střední délky života českého obyvatelstva při narození. Někdy se tento ukazatel označuje jako naděje dožití. Říká nám, jakého věku se člověk narozený v daném roce hypoteticky dožije.

Obr. č. 8: Naděje dožití mužů a žen

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

3.2.1 Jednoduché ukazatele úmrtnosti

Nejjednodušším ukazatelem pro vyjádření úrovně úmrtnosti je *hrubá míra úmrtnosti* (hmú). Vyjadřuje poměr počtu zemřelých (D) ke střednímu stavu obyvatel (P) v daném kalendářním roce.

$$hmú = \frac{D}{P} \cdot 1000 \quad (4)$$

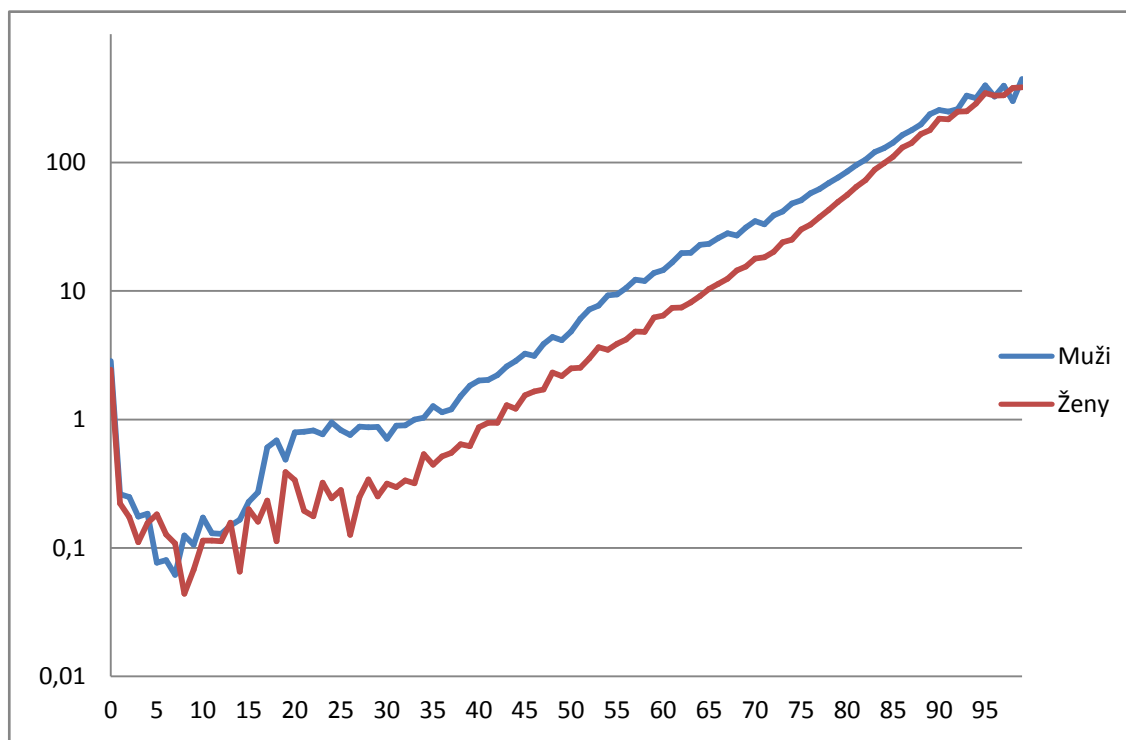
Tento ukazatel se v dnešní době příliš nepoužívá, neboť ztrácí svou vypovídací hodnotu. Je totiž velmi ovlivněn věkovou strukturou dané populace a je proto nevhodný, dochází-li např. ke zvyšování podílu starých osob v populaci.

Míra úmrtnosti dle věku ($ú_x$) intenzitu úmrtnosti vyjadřuje přesněji. Vzhledem k tomu, že se intenzita mužské a ženské úmrtnosti liší, konstruují se tyto ukazatele zvlášť pro

každé pohlaví. Míra úmrtnosti ve věku x udává počet zemřelých ve věku x (D_x) z 1 000 žijících ve věku x (P_x).

$$u_x = \frac{D_x}{P_x} \cdot 1000 \quad (5)$$

Obr. č. 9: Míra úmrtnosti dle věku (na 1 000 osob) v roce 2010

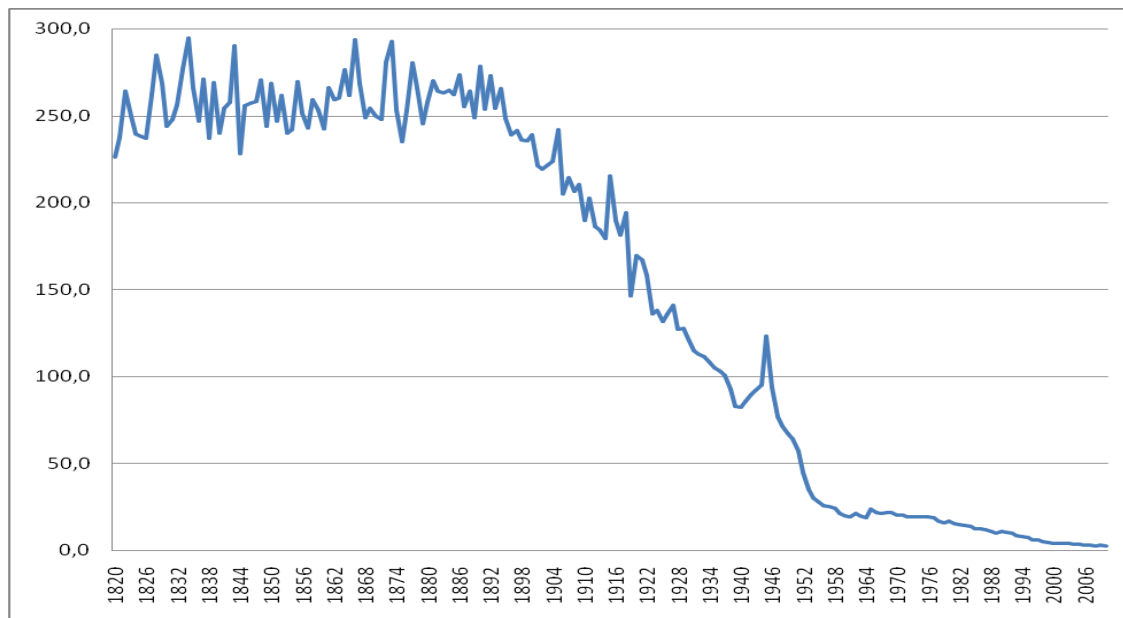

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

Při sledování tohoto ukazatele zjišťujeme relativně vysokou úmrtnost na počátku života (kojeneckou úmrtnost), nejnižších hodnot úmrtnost dosahuje do období puberty. Křivka různých populací světa má podobný průběh. V grafu nějaké rozvojové země bychom však mohli v určitých věkových skupinách zaznamenat nadúmrtnost žen, a to hlavně v mladším věku a v reprodukčním období. Ženy v chudých zemích v tomto věku často umírají především kvůli komplikacím během těhotenství a porodu. Nejčastější příčiny jsou silné krvácení po porodu, infekce, nemoci související s vysokým tlakem a nepodařené potraty. (<http://www.zdn.cz>) Dalším důležitým ukazatelem, sloužícím pro vyjádření intenzity kojenecké úmrtnosti, je *kvocient kojenecké úmrtnosti* ($kú$). Udává počet zemřelých ve stáří do jednoho roku, tedy v dokončeném věku 0 (D_0) na 1 000 živě narozených (N^v) v daném roce. (Kalibová, 2001)

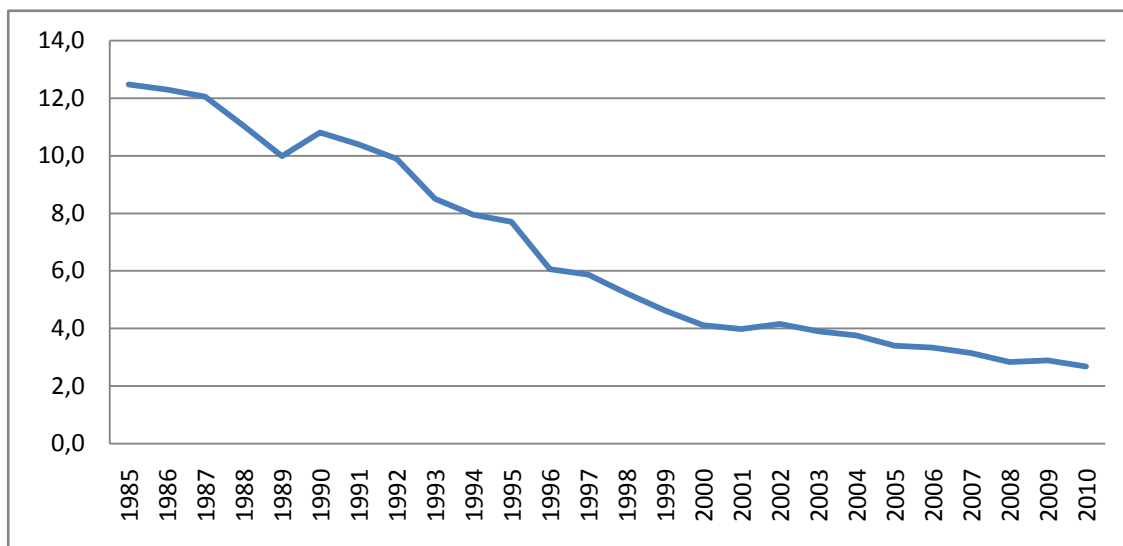
$$kú = \frac{D_0}{N^v} \cdot 1000 \quad (6)$$

Obr. č. 10: Kojenecká úmrtnost v letech 1820-2010

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

Obr. č. 11: Kojenecká úmrtnost v letech 1985-2010

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

Trend snižování kojenecké úmrtnosti je v podstatě důsledkem rozvíjející se medicíny. Rostoucí kvalita prenatální péče, porodnictví a pediatrie umožňuje zachránit život dětem, které by v minulosti nepřežily. Hovoříme zde ale o živě narozených dětech

v relativně vyspělé zemi. V řadě rozvojových zemí dosahuje kvocient kojenecké úmrtnosti hodnot, jakých bylo u nás dosahováno na přelomu 19. a 20. století.

3.2.2 Srovnávací ukazatele úmrtnosti

Hodnoty hrubé míry úmrtnosti mají pouze orientační význam. Jsou ovlivněny zastoupením starých a mladých osob v populaci a jsou nevhodné pro mezinárodní srovnávání. Aby se odstranil vliv věkové struktury při porovnávání úmrtností jednotlivých populací, používají se *srovnávací ukazatele úmrtnosti*. Ty jsou výsledkem standardizace.

Za standard můžeme zvolit kterékoliv ze srovnávacích populací, průměr struktur srovnávaných populací, fiktivní věkovou strukturu doporučenou Světovou zdravotnickou organizací či věkovou strukturu jednotky vyššího řádu (např. věkovou strukturu státu při porovnávání intenzity úmrtnosti krajů).

Hrubou míru úmrtnosti lze také chápat jako vážený aritmetický průměr měr úmrtnosti dle věku ($ú_x$), kde váhou jsou počty žijících v jednotlivých věkových skupinách, respektive jednotkách věku (P_x). Intenzita úmrtnosti měřená $hmú$ je tedy ovlivněna intenzitou úmrtnosti v jednotlivých věkových skupinách a věkovou strukturou zkoumané populace.

$$hmú = \sum \acute{u}_x \cdot \frac{P_x}{P} \cdot 1000 \quad (7)$$

Tab. č. 5: Hrubé míry úmrtnosti a standardizované hrubé míry úmrtnosti

	1987	1990	1995	2000	2006	2008
Hrubá míra úmrtnosti (‰)	12,3	12,5	11,4	10,6	10,2	10,1
Standard. hrubá míra úmrtnosti (‰) ¹	12,3	12,2	10,7	9,2	8,1	7,7

¹ standard – věková struktura obyvatelstva k 1.7.1987

Zdroj: Burcin a kol., 2010

Pokud určitou věkovou strukturu zvolíme za standard, kterým vážeme míry úmrtnosti dle věku srovnávaných populací, hovoříme o přímé standardizaci. Standardizovaná hrubá míra úmrtnosti se vypočítá podle následujícího vzorce, ve kterém $ú_x$ je míra úmrtnosti v dokončeném věku x (populaci v tomto věku studujeme), p_x^{st} je počet žijících

v dokončeném věku x v populaci zvolené za standard a p^{st} je celkový počet žijících v populaci zvolené za standard. (Kalibová, 2001)

$$hm\acute{u}^{pst} = \sum \acute{u}_x \cdot \frac{P_x^{st}}{P^{st}} \cdot 1000 \quad (8)$$

3.2.3 Příčiny úmrtí a nemocnost

Pokud chceme analyzovat úmrtnost, musíme znát zastoupení jednotlivých příčin smrti v populaci. Příčinami smrti jsou všechny choroby, chorobné stavy či úrazy, které vedly k smrti (nebo k ní přispěly) a okolnosti nehody nebo násilí, které takové úrazy přivodily. Příčina smrti člověka je zaznamenána v Listě o prohlídce mrtvého. Podle Mezinárodní statistické klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů, vydané Světovou zdravotnickou organizací, se příčiny smrti dělí do 21 skupin (např. I. skupina – infekční a parazitární nemoci, IX. skupina – nemoci oběhové soustavy, XV. skupina – těhotenství, porod a šestinedělí, XVII. skupina – vrozené vady, deformace a chromozomální abnormality). (<http://www.demografie.cz>)

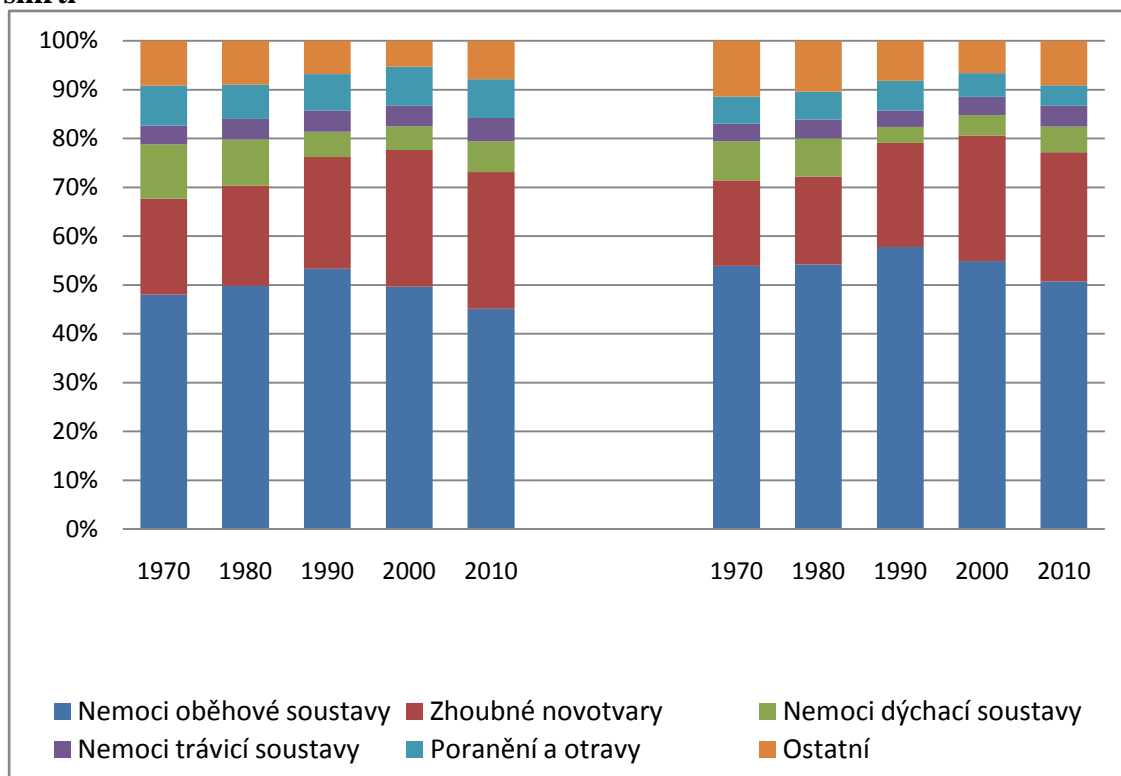
Úmrtnost podle příčin vystihují dva ukazatele. Prvním je *míra smrtnosti* (letality), která je poměrem počtu zemřelých na určitou příčinu (D^n) ke střednímu počtu obyvatel (P) a většinou se vyjadřuje na 100 000 obyvatel.

$$mf = \frac{D^n}{P} \cdot 100\,000 \quad (9)$$

Druhým ukazatelem je tzv. *míra smrtelnosti* (fatality), která je vyjádřena jako poměr počtu zemřelých na určitou nemoc (D^n) ke střednímu stavu nemocných danou nemocí (P^n). Většinou se udává na 1000 obyvatel. (Kalibová, 2001)

$$mf = \frac{D^n}{P^n} \cdot 1000 \quad (10)$$

Obr. č. 12: Úmrtnost mužů (vlevo) a žen (vpravo) pro vybrané skupiny příčin smrti

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

Nejčastějšími příčinami úmrtí jsou nemoci oběhové soustavy, které ukončí život zhruba polovině obyvatel naší země. Jde převážně o akutní infarkt myokardu, ostatní formy ischemické choroby srdeční a cévní nemoci mozku. Druhou nejčastější příčinou smrti jsou nádorová onemocnění, v jejichž důsledku umírá zhruba čtvrtina našich obyvatel. Zatímco se podíl úmrtí v důsledku nemocí oběhové soustavy snižuje, zvyšuje se podíl úmrtí v důsledku nádorových onemocnění.

3.3 Sňatečnost

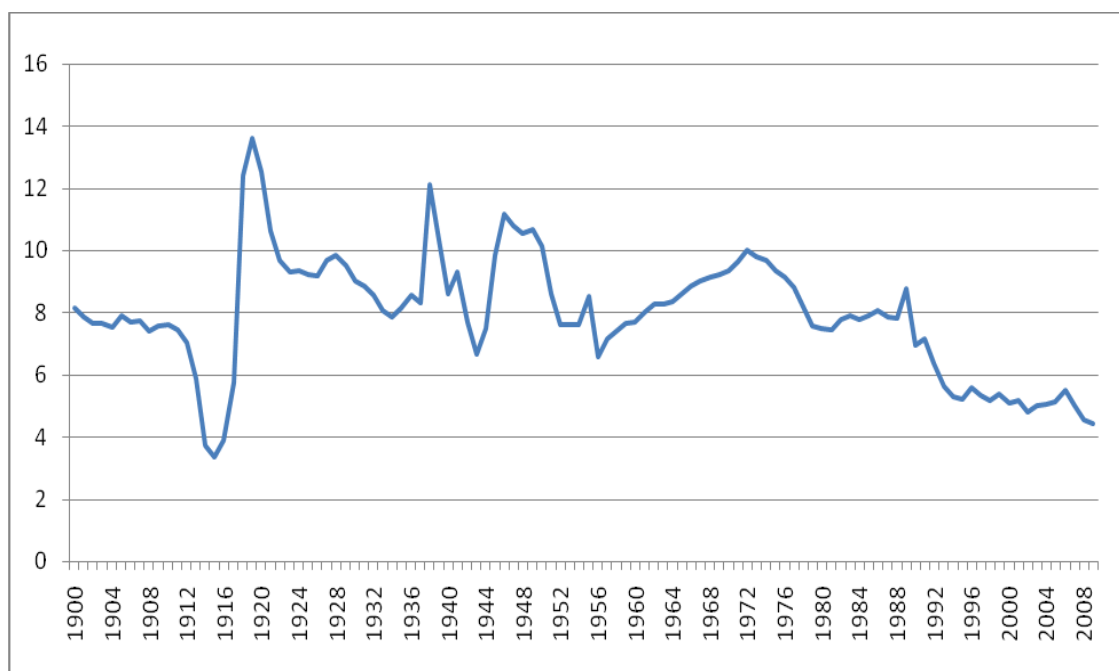
Sňatečností rozumíme uzavírání sňatků na základě zákonem stanovených podmínek. Sňatek mohou uzavřít jen osoby svobodné, rozvedené či ovdovělé (označují se za sňatkuschopné obyvatelstvo) a dosáhnout musí alespoň věku 18 let (ve výjimečných případech 16). Intenzita sňatečnosti je ovlivněna populačním vývojem, populační politikou, hospodářskou a politickou situací a také přijímanými hodnotami země.

3.3.1 Ukazatele sňatečnosti

Nejjednodušším ukazatelem je *hrubá míra sňatečnosti* (hms), jež udává počet sňatků (S) na 1 000 obyvatel středního stavu (P) v ročním vymezení. (Kalibová, 2001)

$$hms = \frac{S}{P} \cdot 1000 \quad (11)$$

Obr. č. 13: Vývoj hrubé míry sňatečnosti od počátku 20. století

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

Z grafu vidíme, že se hrubá míra sňatečnosti na samém počátku 20. století pohybovala kolem 8-9 sňatků na 1 000 obyvatel ročně. Podobných hodnot tento ukazatel (s různými výkyvy) dosahoval i během celého 19. století. Až před první světovou válkou klesl pod hodnotu 8 a během války se dostal na své absolutní minimum. Po válce přirozeně nastala kompenzační vlna sňatků, která vyvrcholila v roce 1920. V období první republiky se po kompenzační vlně ukazatel snížil, ale dosahoval vyšších hodnot než před první světovou válkou. Druhá světová válka způsobila podobný vývoj ukazatele – pokles během války, prudký vzestup po ní a dále pak pokles a kolísání.

V roce 1945 se snížila hranice zletilosti z 21 na 18 let, což mladým lidem umožnilo uzavírat sňatky v nižším věku. K tomu je mohlo od roku 1848 motivovat i vyplácení

novomanželských půjček. Novomanželské půjčky byly ve výši 7 200Kčs, tedy zhruba ve výši půlročního příjmu. Jejich úroková sazba činila 3,5%, přičemž po narození prvního dítěte se půjčka již neúročila a ještě se snížila o jednu šestinu. Při narození každého dalšího dítěte se také snížila o jednu šestinu.

Zatímco v 70. letech docházelo v západních zemích k trvalému poklesu úrovně sňatečnosti, u nás naopak rostla. Svého vrcholu dosáhla v roce 1973, kdy bylo uzavřeno 99 518 sňatků. V roce 1973 byl zákon o novomanželských půjčkách nahrazen zákonem o státní podpoře novomanželům. Šlo o půjčku 30 000Kčs, kterou získali manželé mladší 30 let s hrubým měsíčním příjmem pod 5 000Kčs. Pokud manželé použili peníze na koupi bytu, úroková sazba činila 1%; pokud je použili na pořízení vybavení bytu, pak činila 2,5%. Pokud se manželům do jednoho roku narodilo dítě, půjčka se snížila o 2 000Kčs. Státní podporu manželů využily zhruba $\frac{3}{4}$ novomanželských párů. (<http://www.demografie.info>)

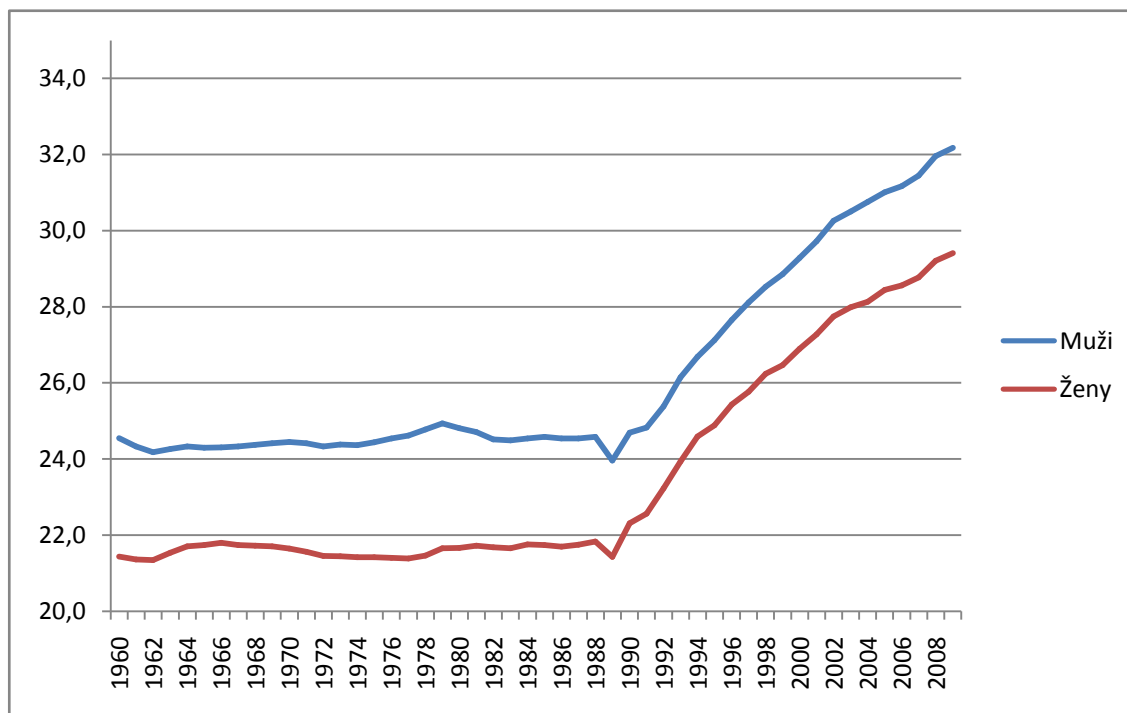
V 80. letech byla míra sňatečnosti oproti letům 70. o něco nižší, nicméně se stále pohybovala vysoko – okolo 8 sňatků na 1 000 obyvatel za rok. Do manželství vstupovala převážná část populace. Na konci 80. let zůstávalo svobodnými jen 6% mužů a 4% žen. Stabilita svazků sice nebyla příliš velká - stále více lidí se rozvádělo, do nového manželství ale vstupovala velká část rozvedených (40% mužů se oženilo do 5 let po rozvodu, ženy se znovu vdávaly méně a později).

Významné změny ve vývoji sňatečnosti nastaly na počátku 90. let. Změna režimu pozměnila i demografické chování obyvatelstva. Lidem se otevřela možnost cestovat, studovat či pracovat v zahraničí, zároveň se více začal klást důraz na samostatnost jedince a budování kariéry. Přibývalo také lidí, pro které již svatba nebyla tak důležitá a začalo se rodit stále více dětí neoddaným partnerům. Po roce 1989 byly sice opět povoleny církevní sňatky, celkovou sňatečnost však tato změna příliš neovlivnila. Velký počet sňatků v roce 1990 si lze vysvětlit tím, že se od 1.1.1991 přestaly poskytovat nízkoúročené novomanželské půjčky. Pak ale následoval pokles trvajících s menšími výkyvy dodnes. (Burcin a kol., 2010)

Budovat kariéru, studovat déle a prožít větší část mládí bez závazků začalo být běžné a zakládání rodiny a uzavírání sňatků se odkládalo do stále vyššího věku, což je znázorněno v následujícím grafu. Zatímco v roce 1960 vstupovali muži do manželství

průměrně ve věku 24,5 a ženy ve věku 21,4 let, v roce 2010 to již bylo 32,3 let u mužů a 29,4 let u žen.

Obr. č. 14: Průměrný věk při uzavření prvního sňatku

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

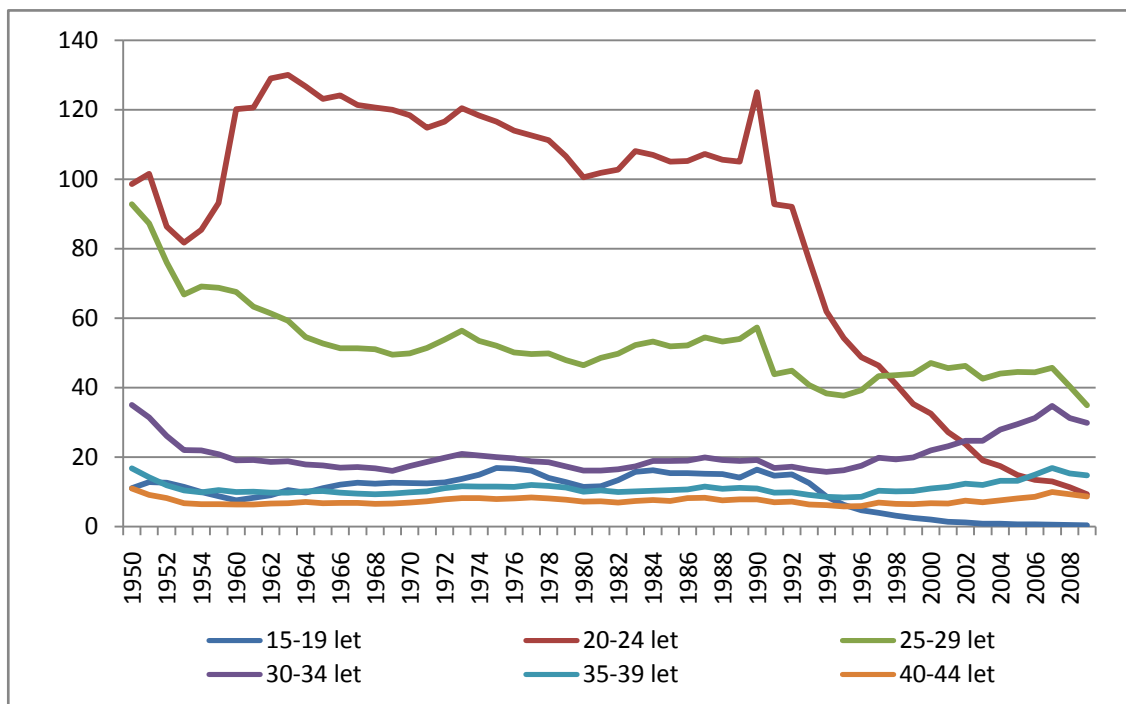
Dalšími ukazateli, kterými lze zkoumat sňatečnost, jsou míra sňatečnosti svobodných a redukovaná míra sňatečnosti. *Míra sňatečnosti svobodných* je počet sňatků svobodných ve věku x vztažený k počtu svobodných osob v daném věku. Obvykle se uvádí v ročním vymezení.

$$s^s_x = \frac{S^s_x}{P^s_x} \cdot 1000 \quad (12)$$

Redukovaná míra sňatečnosti ve věku x je pak poměr sňatků svobodných ve věku x vztažený k počtu osob v daném věku bez ohledu na rodinný stav, obvykle ve sledovaném roce. (Kalibová, 2001)

$$s^r_x = \frac{S^s_x}{P_x} \cdot 1000 \quad (13)$$

Obr. č. 15: Vývoj redukované míry sňatečnosti mužů

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

Z grafu vidíme, že od počátku 90. opravdu výrazně ubývalo mužů uzavírajících sňatek ve věku 20-24 let. V roce 1950 uzavřelo sňatek 33 370 mužů ve věku 20-24 let (tehdy byl střední stav této části mužské populace roven 348 603). V roce 2009 uzavřelo v tomto věku sňatek jen 14 376 mužů (při středním stavu mužů v tomto věku rovnému 363 747). Naopak nárůst, byť mírný, vidíme u mužů starších 30 let. Pokud bychom zkoumali redukované míry sňatečnosti v ženské části populace, došli bychom k podobným výsledkům.

3.4 Rozvodovost

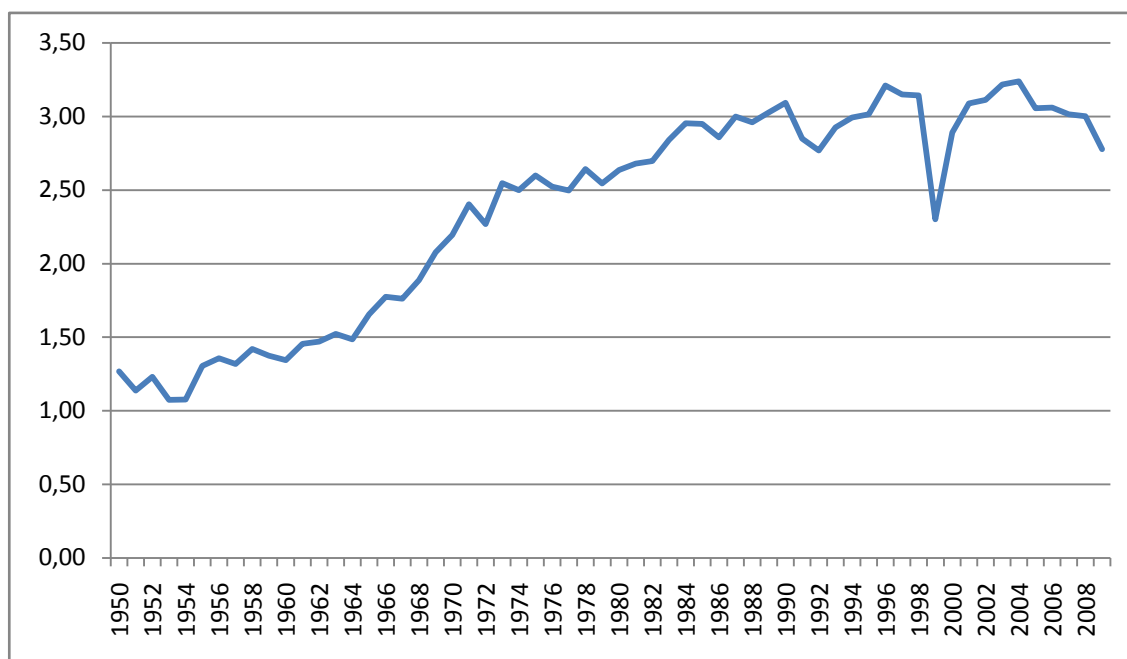
Rozvod představuje právní ukončení monogamního manželství, jež se uskutečňuje rozhodnutím soudu na základě žádosti. Úroveň rozvodovosti té které země je odvozena od jejích tradic, hodnot, náboženství, úrovně sňatečnosti, populační politiky, rozvodové legislativy atp.

3.4.1 Ukazatele rozvodovosti

Ukazatel definovaný jako podíl počtu rozvodů (R) na 1000 obyvatel středního stavu (P) nazýváme *hrubou mírou rozvodovosti* (hmro). (Kalibová, 2001)

$$hmro = \frac{R}{P} \cdot 1000 \quad (14)$$

Obr. č. 16: Vývoj hrubé míry rozvodovosti v letech 1950-2009

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

Graf poukazuje na zvyšování míry rozvodovosti od poloviny 20. století. Údaje o rozvodech se začaly zaznamenávat od roku 1920 - po úpravě novely manželského (později rodinného) práva. V tom roce dosahovala hrubá míra rozvodovosti hodnoty 0,36, pod kterou v budoucnosti už nikdy neklesla. Přesto byla považována za relativně vysokou. V té době byl zánik manželství dvoustupňový – existovala rozluka, která znamenala zánik manželského soužití, ale jedinci nemohli vstoupit do nového manželského svazku; a rozvod jako skutečný právní zánik manželství. V roce 1949 byl přijat zákon, který zavedl jen jedinou formu zániku manželství – rozvod.

Z výše uvedeného grafu vidíme, že v 50. letech hrubá míra rozvodovosti kolísala mezi hodnotami 1 a 1,5; v 60. letech začala poměrně významně stoupat. Příčinu můžeme

hledat např. v přijetí nového zákona v roce 1963, který při rozvodu rušil princip viny, a novely z roku 1965, jež umožnila rozvod i bez souhlasu nevinného manžela, pokud spolu dvojice nežila alespoň tři roky. (Srb, 2004)

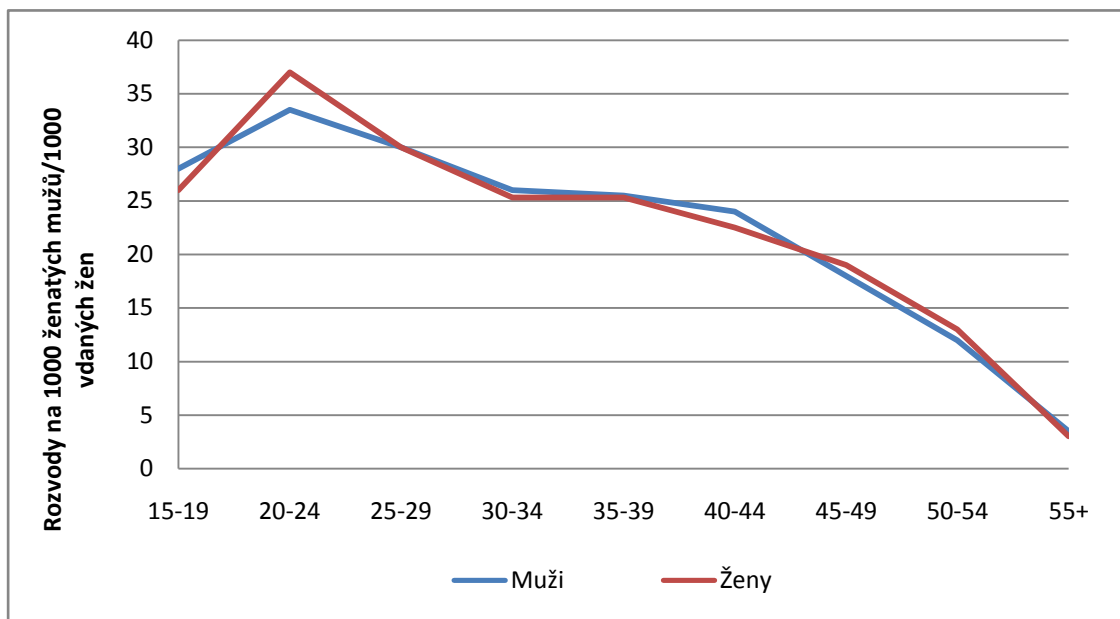
V roce 1969 byla poprvé překročena hranice 20 000 rozvodů a v roce 1984 hranice 30 000. Od té doby počet rozvodů kolísal (až do současnosti) kolem 30 000. Výrazný výkyv v grafu vidíme v roce 1999, kdy došlo k výraznému snížení rozvodů z 32 363 v roce 1998 na 23 657 v roce 1999. 1. srpna 1998 totiž vešla v platnost novela zákona o rodině, jež upravovala podmínky, za kterých mohlo k rozvodu dojít. Soud musel upravit práva a povinnosti rodičů k dítěti pro dobu po rozvodu ještě před rozvodem, což ztížilo rozvody manželů s malými dětmi.

Dalším ukazatelem rozvodovosti je *míra rozvodovosti manželství podle věku* (r_m^x), jež je definována jako poměr počtu rozvodů ve věku x ke střednímu stavu osob žijících v manželství v příslušném věku.

$$r_m^x = \frac{R_x}{P_x^{\dot{z},vd}} \cdot 1000 \quad (15)$$

V následujícím grafu vidíme, že míra rozvodovosti manželství je nejvyšší ve věku 20-24 let, což platí jak pro muže, tak pro ženy. Ve věkové skupině 15-19 let je míra rozvodovosti nižší. Neznamená to však, že by tato manželství byla stabilnější. K rozvodům u takto mladých lidí dochází velmi často, ale dochází k nim většinou po dosažení 20. roku života, takže spadnou do následující věkové skupiny. Rozvodovost žen ve věku 15-19 let je o něco nižší než u mužů, což je způsobeno tím, že takto mladé ženy se často vdávají za starší muže. S přibývajícím věkem míra rozvodovosti u obou pohlaví klesá. (<http://www.demografie.cz>)

Obr. č. 17: Míry rozvodovosti manželství podle věku a pohlaví v roce 2008

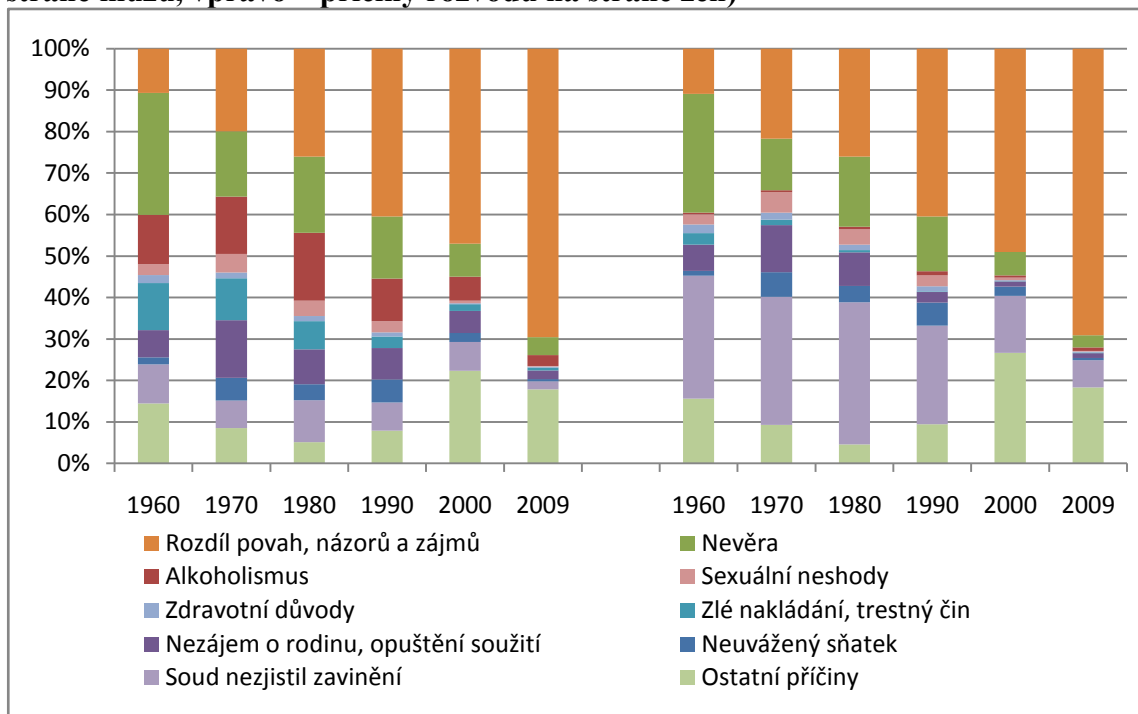
Zdroj: Burcin a kol., 2010

3.4.2 Příčiny rozvodů

Vypovídací schopnost statisticky sledovaných příčin rozvodovosti je omezená. Od roku 1998 se totiž příčiny nezjišťují u rozvodů, které vznikly na vzájemné dohodě manželů.

Z obrázku č. 16 můžeme vyčíst, že v současné době se jako nejčastější příčina rozvodu uvádí „rozdíl povah, názorů a zájmů“, a to u mužů i u žen. Za povšimnutí stojí to, že „nevěra“ je dnes příčinou jen malého počtu rozvodů, ale v minulosti stála za značným množstvím rozvodů. Stejně tak „alkohol“, tentokrát jen na straně mužů, v 60. – 80. letech způsoboval rozkol více než 10% manželství, dnes je příčinou jen 2-3% rozvodů. (Burcin a kol., 2010)

Obr. č. 18: Evidované příčiny rozvratů manželství (vlevo – příčiny rozvodů na straně mužů, vpravo – příčiny rozvodů na straně žen)

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

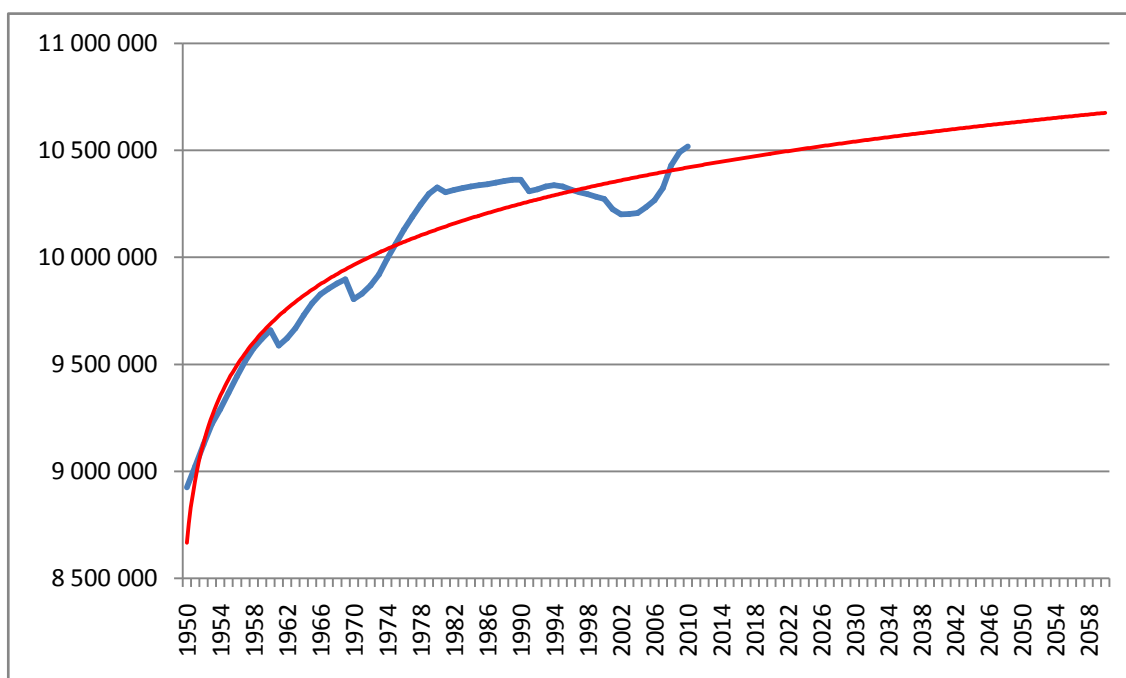
4. Predikce vývoje počtu obyvatel do následujících 50 let

4.1 Odhad vývoje počtu obyvatel

Kdybychom se podívali na časovou osu, která by zobrazovala vývoj počtu obyvatel žijícího na našem území od úplného počátku osídlení, viděli bychom křivku rostoucí (pochopitelně s různými výkyvy). První přesnější odhady byly vytvořeny pro období 4.-6. století našeho letopočtu. Udává se, že tehdy žilo na území dnešní České republiky zhruba 350 000 lidí. Dnes je to 10,5 milionů (přesněji 10 562 214 dle sčítání lidu v roce 2011).

Počet obyvatel České republiky roste, roste ale čím dál pomaleji. Proto jsem pro zhotovení prognózy použila křivku s logaritmickým trendem. Je zachycena na obrázku č. 17 a pro rok 2060 předpovídá 10,7 milionů lidí žijících na našem území.

Obr. č. 19: Odhad vývoje počtu obyvatel ČR do roku 2060

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování

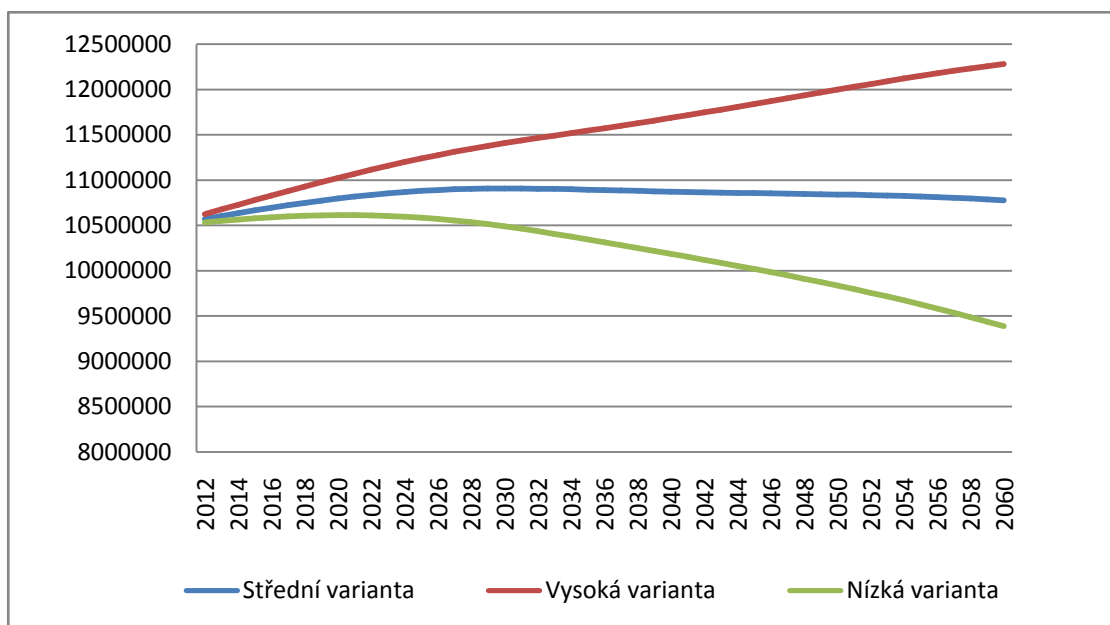
Vytváření prognózy vývoje počtu obyvatel je relativně spolehlivé, pokud predikujeme, s ohledem na plodnost žen podle věku, budoucnost vzdálenou 25-30 let. Takový je totiž aktuální rozestup mezi generacemi. Po uplynutí této doby mezi matkami začínají

převažovat ženy, které v době vzniku prognózy ještě nebyly na světě a jejichž počet byl odhadován. Budoucí počty osob, které ve výchozím období žily, jsou nadále logicky modifikovány jen očekávanou úmrtností a saldem migrace. Počty osob, které v době vytváření prognózy ještě nebyly na světě, jsou ovlivněny počtem a věkovou strukturou potenciálních matek a odpovídající úrovní plodnosti.

Prognózy vývoje počtu seniorů v následujících 30 či dokonce 50 letech jsou spolehlivější než odhady počtu narozených dětí v horizontu 15 či 20 let. Trend plodnosti je totiž ve srovnání s trendem úmrtnosti méně stabilní. Dalším důvodem je fakt, že lidé ve věku nad 35 let (tedy všichni budoucí senioři v horizontu příštích nejméně 30 let) jsou územně relativně stabilní; nevykazují migrační mobilitu, která by podstatně ovlivnila jejich celkový počet. (Burcin a kol., 2010)

Následující graf zobrazuje tři varianty budoucího vývoje počtu obyvatel České republiky. Nejpravděpodobnější je střední varianta, vysokou a nízkou variantu považujeme za krajní možnosti.

Obr. č. 20: Varianty odhadu vývoje počtu obyvatel do roku 2060

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

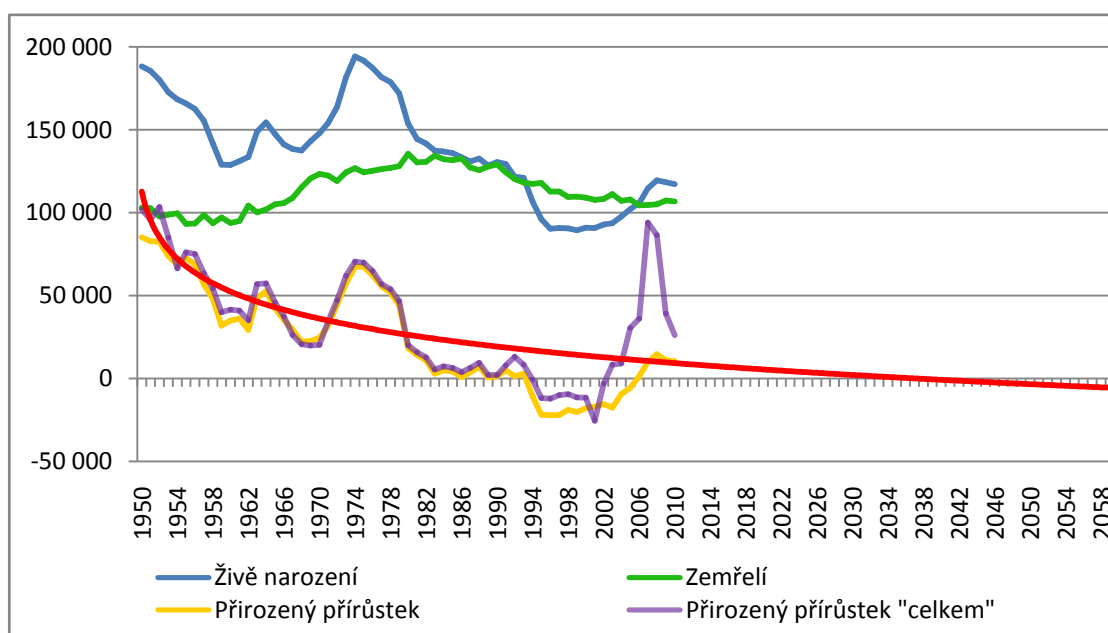
Dle střední a nízké varianty se v určitý čas změní růst počtu obyvatel v pokles. Celkový přirozený přírůstek se dostane do záporných hodnot, neboť rozdíl mezi živě narozenými a zemřelými už nebude dostatečně kompenzován migračním saldem.

4.2 Prognóza vývoje přirozeného přírůstku a složení obyvatelstva dle věku

Přirozený přírůstek, počet živě narozených snížený o počet zemřelých v daném roce, je v současnosti kladný, ale dosti blízký nule (žlutá křivka na obrázku č. 19). Stav společnosti ale přesněji určuje celkový přirozený přírůstek, který v sobě zahrnuje i migrační saldo. Na obrázku č. 19 je zachycen fialovou křivkou a vidíme, že v tomto roce dosahuje vyšší hodnoty než přirozený přírůstek, který v sobě nezahrnuje saldo migrace. Znamená to, že počet imigrantů je vyšší než počet emigrantů.

Má prognóza celkového přirozeného přírůstku je (na obrázku č. 21) znázorněna červenou křivkou s logaritmickým trendem. Podle této křivky by úbytek obyvatelstva měl nastat kolem roku 2035.

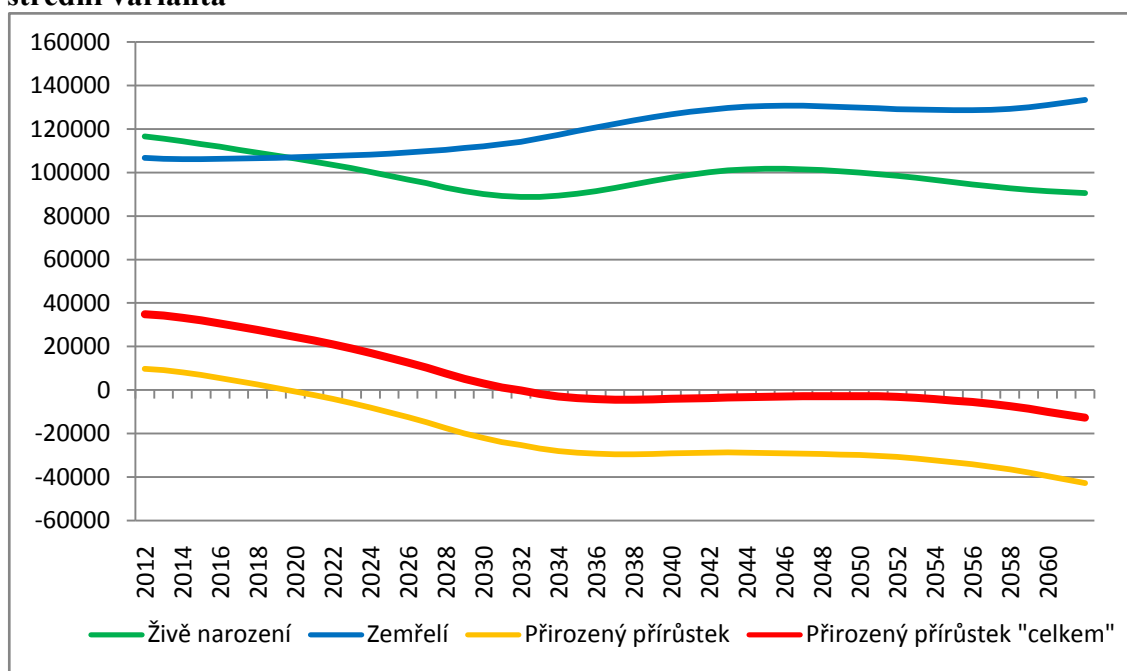
Obr. č. 21: Odhad vývoje přirozeného přírůstku ČR do roku 2060

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování

Český statistický úřad poskytuje data, z nichž lze vyčíst tři varianty vývoje – opět nízkou, střední a vysokou variantu. Na následujícím grafu je zobrazena střední, ta nejpravděpodobnější. Vidíme, že podle této prognózy kolem roku 2020 bude počet zemřelých vyšší než počet živě narozených. Žlutá křivka přirozeného přírůstku se tak dostane pod osu x . Díky pozitivnímu saldu migrace však celkový přirozený přírůstek, znázorněný červenou křivkou, zůstane „nad nulou“ ještě relativně dlouho, pod osu x se dostane v roce 2030.

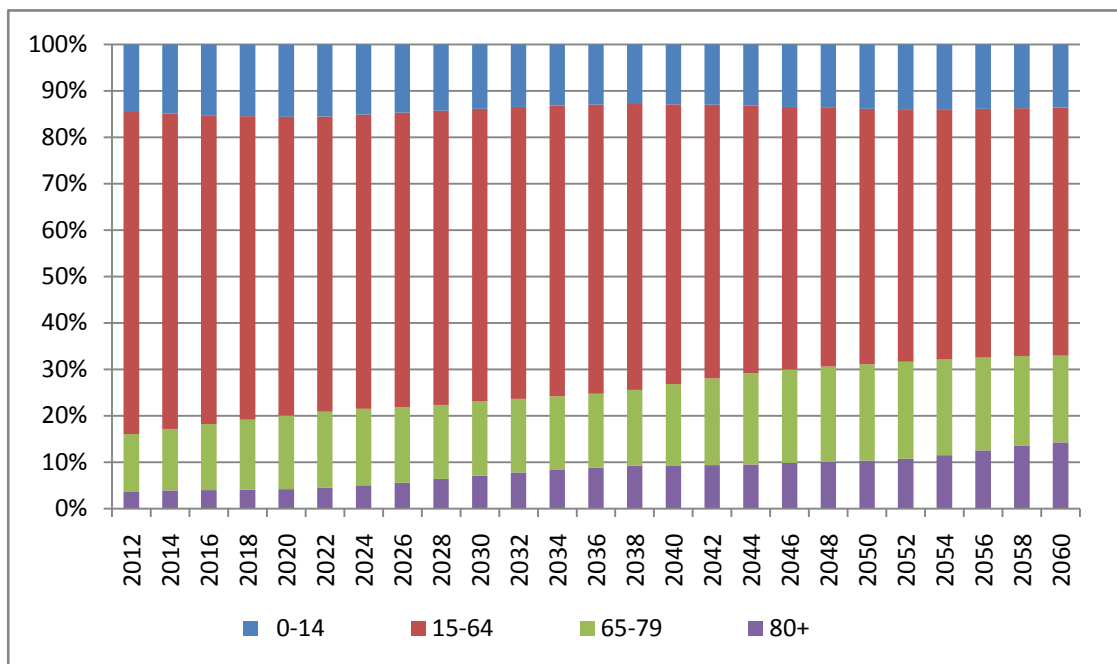
Obr. č. 22: Odhad vývoje přirozeného přírůstku ČR do roku 2060 dle dat ČSÚ, střední varianta

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

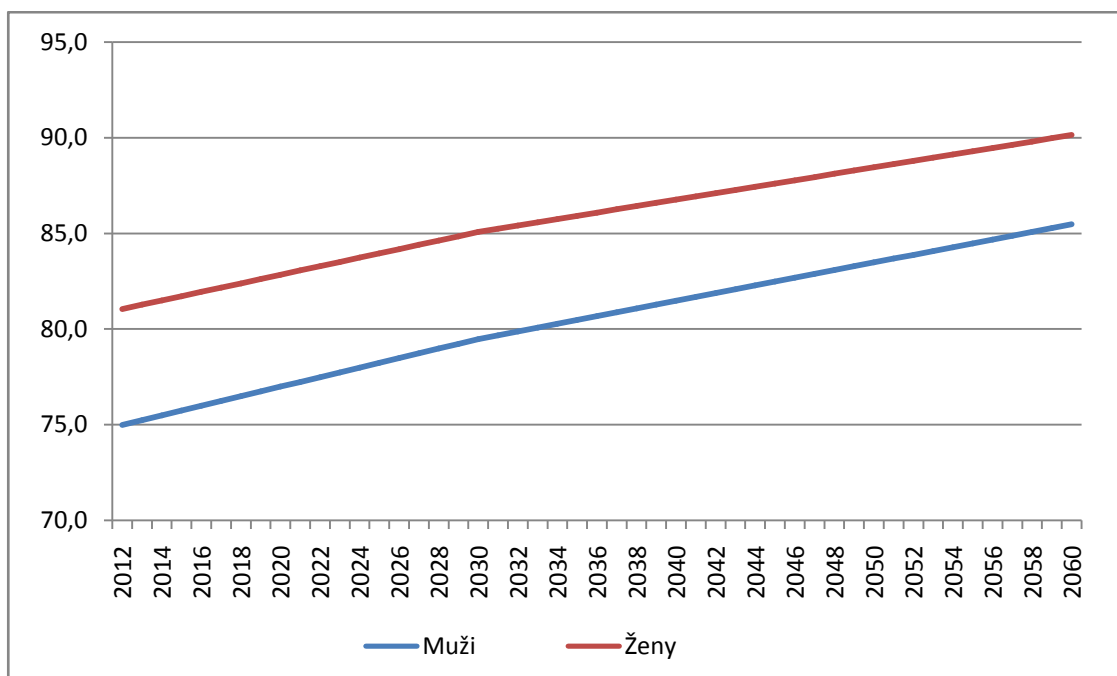
Z pohledu budoucího hospodářského a sociálního vývoje České republiky je důležité, spíše než zkoumání celkového počtu obyvatel, zkoumání jeho věkového složení. Z obrázku č. 21 je vidět, že prognóza budoucnosti není příliš příznivá, neboť se bude zvětšovat zastoupení starší části populace na úkor mladší, ekonomicky aktivní. Zastoupení věkové skupiny 15-64 let se sníží ze současných 70% na asi 53% v roce 2060. Dále si všimněme procentuálního zastoupení věkové skupin 80+. V současnosti zaujímá 4% obyvatelstva, dle predikce bude v roce 2060 zaujímat více než 14%. Významně by se měla zvýšit naděje dožití (obrázek č. 22). Muži by se v roce 2060 měli v průměru dožívat 85 let, ženy 90.

Obr. č. 23: Odhad věkového složení obyvatelstva do roku 2060, střední varianta

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

Obr. č. 24: Odhad naděje dožití do roku 2060 dle dat ČSÚ

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování 2012

Je třeba uvést, že prognózy pochopitelně nedochází k přesným závěrům a je třeba je brát s rezervou. Nicméně výzkumy, které se zabývají hodnocením přesnosti těchto výsledků,

ukazují, že v rámci sociálních a ekonomických prognóz patří populační prognózy k těm nejpřesnějším a nejspolehlivějším. Vývoj demografických struktur obyvatelstva je totiž poměrně setrvačný. (Burcin, Kučera, 2003)

Závěr

Hlavním cílem této práce bylo analyzovat populační vývoj České republiky, a to jak z pohledu vývoje počtu obyvatel, tak z pohledu vývoje porodnosti, úmrtnosti, sňatečnosti a rozvodovosti.

Rozhodneme-li se zkoumat současný stav nějakého jevu, vždy je dobré ohlédnout se do minulosti. Současný stav je totiž odrazem a vyústěním minulých dějů, situací a okolností. V teoretické části jsem se proto zabývala vývojem české populace od dob dávno minulých až po období dvacátého století. S nadhledem by se dalo říci, že šlo o téměř neustálé zvyšování počtu obyvatelstva, které bylo přerušováno jistými poklesy. Za těmito poklesy se v dávnější minulosti skrývaly hlavně války, hladomory a epidemie, z poklesů ve dvacátém století viníme především první a druhou světovou válku, poválečný odsun německého obyvatelstva a od počátku 90. let také změnu životního stylu po vzoru západních zemí.

V teoretické části jsem se dále zabývala tím, jakými způsoby se získávají data v rámci demografické statistiky. Popsala jsem metody sčítání lidu a také způsob, jakým se pořizují a vedou záznamy o narozeních, úmrtích, sňatcích, rozvodech a přestěhováních obyvatel České republiky.

V praktické části jsem zkoumala porodnost, úmrtnost, sňatečnost a rozvodovost a hledala jsem příčiny, kterými by se dal jejich současný stav vysvětlit. Opět bylo potřeba poohlédnout se do minulosti (tentokrát již méně vzdálené) a zjistit, proč se dané ukazatele vyvíjely tak, jak se vyvíjely a dosáhly hodnot, kterými se Česká republika začlenila mezi vyspělé země. Stále se rozvíjející medicína lidem prodlužuje život, na druhé straně se však nerodí více dětí. Dochází tak ke stárnutí populace, což je jev negativní. Životy lidí se více upírají na budování kariéry a rodinu zakládají ve vyšším věku, často bez sňatku a jen zřídka s třemi a více dětmi. Nepříliš pozitivní demografický vývoj vyrovnávají imigranti, jejich počet v České republice stoupá.

V poslední části práce jsem se pokusila nastínit, jak by se populace naší země mohla vyvíjet v následujících 50 letech. Trend, který byl započat na začátku 90. let, bude v podstatě pokračovat. Populace bude nadále stárnout a možná od roku 2030 nebudou

už ani cizinci udržovat celkový přirozený přírůstek v kladných hodnotách. Je velmi pravděpodobné, že Českou republiku čeká dlouhodobé snižování počtu obyvatel a je otázkou, kam tento vývoj povede ve vzdálené budoucnosti.

Seznam tabulek

Tab. č. 1: Počet obyvatel českých zemí od 4.-6. st. do roku 1860.....	17
Tab. č. 2: Počet obyvatel českých zemí od roku 1869 do roku 1991.....	19
Tab. č. 3: Střední stavy obyvatelstva v letech 1911–1918.....	20
Tab. č. 4: Rekonstrované počty obyvatelstva během válečných let.....	22
Tab. č. 5: Hrubé míry úmrtnosti a standardizované hrubé míry úmrtnosti	36

Seznam obrázků

Obr. č. 1: Podíl obyvatel žijících ve městech.....	19
Obr. č. 2: Strom života pro rok 1945.....	25
Obr. č. 3: Strom života pro rok 2008.....	25
Obr. č. 4: Živě narození na 1 000 obyvatel.....	27
Obr. č. 5: Trendy úhrnné a konečné plodnosti.....	29
Obr. č. 6: Míry plodnosti dle věku.....	30
Obr. č. 7: Živě narození dle rodinného stavu ženy.....	31
Obr. č. 8: Naděje dožití mužů a žen.....	33
Obr. č. 9: Míra úmrtnosti dle věku (na 1 000 osob) v roce 2010.....	34
Obr. č. 10: Kojenecká úmrtnost v letech 1820-2010.....	35
Obr. č. 11: Kojenecká úmrtnost v letech 1985-2010.....	35
Obr. č. 12: Úmrtnost mužů a žen pro vybrané skupiny příčin smrti.....	38
Obr. č. 13: Vývoj hrubé míry sňatečnosti od počátku 20. století.....	39
Obr. č. 14: Průměrný věk při uzavření prvního sňatku.....	41
Obr. č. 15: Vývoj redukované míry sňatečnosti mužů.....	42
Obr. č. 16: Vývoj hrubé míry rozvodovosti v letech 1950-2009.....	43
Obr. č. 17: Míry rozvodovosti podle věku a pohlaví v roce 2008.....	45
Obr. č. 18: Evidované příčiny rozvatů manželství.....	46
Obr. č. 19: Odhad vývoje počtu obyvatel ČR do roku 2060.....	47
Obr. č. 20: Varianty odhadu vývoje počtu obyvatel do roku 2060.....	48
Obr. č. 21: Odhad vývoje přirozeného přírůstku ČR do roku 2060.....	49

Obr. č. 22: Odhad vývoje přirozeného přírůstku ČR do roku 2060 dle dat ČSÚ, střední varianta.....	50
Obr. č. 23: Odhad věkového složení obyvatelstva do roku 2060, střední varianta.....	51
Obr. č. 24: Odhad naděje dožití do roku 2060.....	51

Seznam použité literatury

Tištěné zdroje

BURCIN, B. a kol. *Demografická situace České republiky: Proměny a kontexty 1993-2008*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7419-0247-7.

BURCIN, B.; KUČERA, T. *Perspektivy populačního vývoje České republiky na období 2003-2065*. Praha: DemoArt, 2004. ISBN 80-86746-01-1.

FIALOVÁ, L. a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0.

KALIBOVÁ, K. *Úvod do demografie*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0222-9.

KOSCHIN, F. *Demografie poprvé*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2005. ISBN 80-245-0859-1.

MUŽÁKOVÁ, K. *Demografie*. Brno: Vysoká škola Karla Engliš, 2010. ISBN 978-80-86710-24-2.

SRB, V. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0712-3.

Elektronické zdroje

Český statistický úřad. *Demografická příručka 2009* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2010. [cit. 2012-04-22]. Dostupné z:

<<http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/p/4032-10>>

Český statistický úřad. *Demografická ročenka ČR 2010* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2011. [cit. 2012-04-18]. Dostupné z:

<http://www.ostrava.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/publ/4019-11-r_2011>

Český statistický úřad. *Narození* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2001. [cit. 2012-04-10]. Dostupné z:

<<http://www.czso.cz/cz/cisla/0/02/020100/narozeni.htm>>

Český statistický úřad. *Obyvatelstvo – roční časové řady* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2012. [cit. 2012-04-10]. Dostupné z:
<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu>

Český statistický úřad. *Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2065* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2009. [cit. 2012-04-26]. Dostupné z:
<<http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>>

Český statistický úřad. *Stromy života 1945-2008* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2012. [cit. 2012-04-26]. Dostupné z:
<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/stromy_zivota_1945_2008>

Demografie. *Porodnost, základní ukazatele* [online]. Praha: Demografické informační centrum, 2009. [cit. 2012-04-10]. Dostupné z:
<http://www.demografie.info/?cz_porodnostukazatele=>

Demografie. *Sňatečnost, historie* [online]. Praha: Demografické informační centrum, 2009. [cit. 2012-04-22]. Dostupné z:
<http://demografie.info/?cz_snatecnosthistorie=>

Demografie. *Úmrtnost* [online]. Praha: Demografické informační centrum, 2009. [cit. 2012-04-12]. Dostupné z:
<http://www.demografie.info/?cz_umrtnost=>

Demografie. *Úmrtnost, historie úmrtnosti* [online]. Praha: Demografické informační centrum, 2009. [cit. 2012-04-12]. Dostupné z:
<http://www.demografie.info/?cz_umrtnosthistorie=>

Demografie. *Úmrtnost, příčiny úmrtí* [online]. Praha: Demografické informační centrum, 2009. [cit. 2012-04-12]. Dostupné z:
<http://www.demografie.info/?cz_umrtnostpriciny=>

Sčítání lidu, domů a bytů 2011. *Sčítání v zahraničí* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2011. [cit. 2012-03-05]. Dostupné z:

<http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/scitani_v_zahranici>

Zdravotnické noviny. *Mateřská úmrtnost klesla od roku 1990 o třetinu* [online]. Praha: Mladá fronta, 2010. [cit. 2012-04-12]. Dostupné z:

<<http://www.zdn.cz/clanek/priloha-pacientske-listy/osn-materska-umrtnost-klesla-od-roku-1990-o-tretinu-454353?category=ze-zahranici>>

Abstrakt

STANKOVÁ, D. *Analýza vybraných demografických ukazatelů*. Bakalářská práce. Plzeň: Fakulta ekonomická ZČU v Plzni, 62 s., 2012

Klíčová slova: obyvatelstvo, sčítání lidu, demografické ukazatele

Tato práce se zabývá demografickou situací České republiky. První část popisuje metody zjišťování údajů v rámci demografické statistiky. Zachycuje především problematiku sčítání lidu a způsoby zaznamenávání a evidování demografických událostí jako je narození, úmrtí, sňatek, rozvod a přestěhování. Další část práce zachycuje vývoj počtu obyvatel na území našeho státu a objasňuje okolnosti, které tento vývoj doprovázely. Praktická část se věnuje analýze porodnosti, úmrtnosti, sňatečnosti a rozvodovosti. Je z ní patrné, že se Česká republika z demografického hlediska velice podobá západním zemím světa. Poslední část práce se zabývá predikcí vývoje počtu obyvatelstva České republiky v následujících 50 letech a předznamenává dlouhodobý pokles.

Abstract

STANKOVÁ, D. *Analysis of selected demographic indicators*. Bachelor thesis. Pilsen: Faculty of Economics, University of West Bohemia in Pilsen, 62 p., 2012

Key words: population, census, demographic indicators

This thesis focuses on demographic situation of Czech Republic. The first part describes how the demographic data can be detected. This chapter is mostly about census and methods of registering births, deaths, marriages, divorces and movings. The second part of the thesis gives a description of historical development of Czech population and clarifies the circumstances which accompanied this development. The practical part analyses natality, mortality, marriage rate and divorce rate and shows us Czech republic as a country which is very similar to western countries from demographic point of view. The end of the thesis devotes to prediction of future development of Czech population in following 50 years and predicts long-term decrease.